JULKAISU

Anita Kangas, Sakarias Sokka, Hannu Itkonen ja Olli Jakonen

Aktiiviset osallistujat – Kuntalaiset kulttuuri- ja liikuntapalvelujen kehittäjinä

KAKS – KUNNALLISALAN KEHITTÄMISSÄÄTIÖ

Aktiiviset osallistujat – Kuntalaiset kulttuuri- ja liikuntapalvelujen kehittäjinä

Anita Kangas, Sakarias Sokka, Hannu Itkonen ja Olli Jakonen

Aktiiviset osallistujat – Kuntalaiset kulttuuri- ja liikuntapalvelujen kehittäjinä

KAKS – Kunnallisalan kehittämissäätiö

Kunnallisalan kehittämissäätiön Julkaisu 13
2018

ISBN 978-952-349-007-9

Sisällys

1 Johdanto 6

2 Julkisen kulttuuri- ja liikuntahallinnon kehitys Suomessa 8

2.1 Kulttuurin ja liikunnan julkinen palvelujärjestelmä 9

2.2 Markkinoitumista ja eriytymistä 11

3 Muuttuvat vapaa-aikapalvelut: tasa-arvoa ja valinnanvapautta 14

3.1 Kuluttaja ja julkinen palvelu 15

3.2 Osallistuminen ja osallisuus kulttuurissa ja liikunnassa 16

4 Ketkä osallistuvat kulttuuri- ja liikuntatoimintoihin? Sekä kulttuuria että liikuntaa… 20

5 Toiveita ja vaikuttamista 23

6 Kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjätyypit ja heidän palvelutoiveensa 26

6.1 Osallistuva tyytyväinen käyttäjä 27

6.2 Aktiivinen uutta toivova käyttäjä 29

6.3 Innostamista vaativa käyttäjä 30

6.4 Potentiaalinen osallistuja 32

7 Johtopäätökset 36

Lähteet 42

LIITE 1 47

1 Johdanto

Suomalaisen yhteiskunnan rakentaminen on perustunut edustukselliseen päätöksentekoon. Yhteiskunnan vaurastuessa julkinen sektori on ottanut hoidettavakseen tehtäviä, jotka ovat lisänneet kansalaisten hyvinvointia ja rikastuttaneet monimuotoisesti ihmisten elämänmenoa. Usein nuo tehtävät ovat virinneet ja kehittyneet erilaisten järjestöjen toiminnan kautta ja niiden aloitteesta. Myös kunnallisten kulttuuri- ja liikuntapalvelujen legitimiteetti tukeutuu tähän asetelmaan. Kunnalliset kulttuuri- ja liikuntapalvelut ovat jo varsin pitkään olleet osa suomalaista sivistysyhteiskuntaa, ja niiden on tulkittu parantavan paitsi ihmisten elämänlaatua myös lisäävän yhteiskunnan yhteisöllisyyttä.

Yhteiskunnallisten muutosten myötä ihmisten kulttuuri- ja liikuntatoimintoihin liittyvät tarpeet ovat muuttuneet. Kulttuuri- ja liikuntapolitiikassa onkin pitänyt pohdiskella, millaisella lainsäädännöllä ja muullakin normituksella voidaan vastata kansalaisten alati muuttuviin odotuksiin. Nykyisin kansalaisten kulttuuri- ja liikuntaharrastukset ovat entistä eriytyneempiä, ja erityisen haastavaa on, miten päätöksentekijöiden ja kansalaisten tulkinnat sekä näkemykset toimintojen sisällöistä ja rakenteista kohtaavat toisensa. Käsillä oleva tutkimus selvittää tätä ongelmaa. Se on tiivistelmä tutkimusraportista, joka on kokonaisuudessaan julkaistu CUPOREn julkaisusarjassa https://www.cupore.fi/fi/julkaisut .

Kunnalliset kulttuuri- ja liikuntapalvelut ovat merkittävä osa suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan palvelutarjontaa. Tehtyjen tutkimusten ja tilastojen mukaan kuntalaiset kokevat kuntien kulttuuri- ja liikuntapalvelut tärkeiksi ja niitä myös käytetään runsaasti. (Ks. esimerkiksi Pekola-Sjöblom 2017.) Toisaalta palveluiden käyttöaktiivisuuden ja osallistumismahdollisuuksien välillä on eroja. Palvelut eivät vastaa saatavuudeltaan, laadultaan tai sisällöltään kaikkien kuntalaisten tarpeisiin tasapuolisesti.

Tämän julkaisun kirjoittajien ensimmäisessä yhteisjulkaisussa, ”*Hyvinvointia myös kulttuuri- ja liikuntapalveluista*” (Sokka ym. 2014), tarkasteltiin kunnan asukkaiden pääsyä palveluiden pariin sekä kuntalaisten kokemuksia kulttuuri- ja liikuntapalveluista. Julkaisun mukaan kulttuurin ja liikunnan harrastus oli kaiken kaikkiaan hieman lisääntynyt 2000-luvun mittaan. Kuntalaiset myös käyttivät koko tarjolla olevaa palveluiden valikoimaa.

Käsillä olevan julkaisun tavoitteet kietoutuvat kuntalaisten itsensä esiin tuomien palveluja koskevien peruskysymysten ja -ongelmien ympärille. Analysoimme (aineisto ja menetelmät kts. liite 1) kuntalaisten harrastusten, kulttuuristen tarpeiden, toiveiden ja odotusten sekä kunnan palvelutarjonnan ja tarjolla olevien mahdollisuuksien kohtaamista sekä kohtaamisen esteitä ja palveluiden kehittämistä koskevia kipupisteitä. Julkaisussa vastataan seuraaviin kysymyksiin:

1. Mitä toiveita ja odotuksia kuntalaisilla on kulttuuri- ja liikuntapalveluiden ja oman vapaa-ajan harrastamisensa suhteen?
2. Miten kuntalaiset haluaisivat osallistua ja vaikuttaa itse palveluihin sekä niiden järjestämiseen?
3. Minkälaisia palveluiden käyttäjätyyppejä voidaan muodostaa suhteessa palveluiden käyttöön ja koettuihin käytön esteisiin?

Kysymys siitä, kuinka hyvin kuntien kulttuuri- ja liikuntapalvelut vastaavat nykymuodoltaan ja toteutustavaltaan kuntalaisten toiveita, on tärkeä niin hyvinvointipoliittisesti kuin kansalaisten tasa-arvonkin kannalta.

2 Julkisen kulttuuri- ja liikuntahallinnon kehitys Suomessa

Suomen julkisen kulttuuri- ja liikuntahallinnon historiallinen tarkastelu osoittaa, miten hallinnonalat ovat olleet jatkuvassa muutoksessa. Kunnallisen kulttuurihallinnon historian yhtenä rajapyykkinä voidaan pitää vuotta 1959 (Hoikka 1969, 178–181, Numminen 1964), jolloin Kunnallisen sivistyshallinnon yhteistyökomitea pyrki kokoamaan yhteen 1920-luvulta lähtien perustettuja sektorilautakuntia (kirjasto, kansalaisopisto, urheilu, raittius, nuoriso, kotiseutu, musiikki, teatteri, museo, musiikkiopisto, jne.). Ideana oli perustaa lautakunnille yhteinen, sivistyshallinnollisten lautakuntien yhteistoimikunta.

Jo tuolloin lautakuntia luokiteltiin lakisääteisiin eli lailla ja asetuksella säädettyihin sekä vapaaehtoisiin, joita kuntien suositeltiin asettavan. Tuolloin keskusteltiin myös niistä periaatteista, joilla kuntien tehtävistä säädettiin: olisiko noudatettava ns. hajautettua mallia, jolloin jokaiselle sektorille tulisi oma lainsäädäntönsä, lautakuntansa, toimistonsa ja henkilöstönsä, vai tulisiko toimintoja keskittää ns. ”sateenvarjolakien ja -hallintojen” alle. (Kangas 1991b.) Samansuuntaisia keskusteluja käydään kunnissa edelleen.

Kulttuuripolitiikan ja -hallinnon muutoksia on tarkasteltu jakaen ne kolmeen kauteen. Ensimmäinen kausi liittyy suomalaisen kansallisvaltion syntymiseen ja kulttuurin rooliin kansakunnan muodostumisessa. Toinen kausi kiinnittyy osaksi hyvinvointivaltion muotoutumista. Kolmannessa kaudessa painottuvat markkinayhteiskunnallistuminen ja kilpailukyky-yhteiskuntaan siirtyminen. (Kangas & Pirnes 2015; Kangas 1999; Heiskanen 1994.)

Tutkijat (esimerkiksi Sokka & Kangas 2007, Itkonen 2015, Vasara 2004, Häyrynen 2015) ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että jokaisessa syklissä on yhteiskunnalliseen kontekstiin perustuvaa muutosvoimaa. Lisäksi kuhunkin sykliin sisältyy edelleen paljon myös vanhoja aineksia, historian kantamina toimintaperiaatteina. Jokaiseen sykliin sisältyy painotuksia ja hegemonisia diskursseja, jotka perustelevat kulttuuri- ja liikuntapolitiikkojen harjoittamisen kunakin ajankohtana.

Kansakunnan rakennustyössä voimistelu ja urheilu olivat tärkeitä kansalaisaktiivisuuden muotoja. Menestyminen kansainvälisillä kilpakentillä kasvatti entisestään urheilun suosiota, mikä ilmeni urheiluseurojen levittäytymisenä maan eri kolkkiin. Vähitellen myös kunnallisten päätöksentekijöiden oli ryhdyttävä liikuntapoliittisiin toimiin (Ilmanen 2015). Samoin taide-elämä oli yksi valtion instrumentti sen pyrkiessä rakentamaan väestöään yhteenkuuluvuuden tunteen sitomaksi kansakunnaksi.

Taiteilijaeläkkeet ja apurahat sekä muutamat erityisvirat yliopistoissa mahdollistivat kansainvälisestikin huomattavien taiteilijoiden työn.

Pääkaupunkiseudun ulkopuolelle ulottuvien taidelaitosten valtiolta saama tuki mahdollisti kieli- ja poliittiset vähemmistöt tunnustavan kulttuuripolitiikan. Monumentit, juhlat, radio- ja myöhemmin televisiotuotannot yhdistivät kansaa ja laajentuva koulutusjärjestelmä takasi kansan sivistyksen. (Kangas 1999.) Paikallinen kulttuuritoiminta (kirjastot, kulttuuri- ja taidelaitokset) vakiintui jo varhain. (Helminen 2007.) Kirjastolaki säädettiin vuonna 1928 ja laki työväenopistojen valtionavusta vuonna 1927.

Kulttuuri- ja liikuntasektoreille syntyi tuona aikana julkiseen palvelujärjestelmään kuuluva työnjako paikallistason (kunnan) ja kansallisen tason (valtion) välillä: kunnat ovat keskeisiä toimijoita palvelujen tuottajina ja valtio niiden rahoittajana sekä palvelujen muodon säätelijänä.

Yhteiskuntapolitiikassa palvelut tunnistettiin osaksi yhteiskunnallisia palveluja ja sitä kautta niillä oli oma osionsa esimerkiksi elintason ja hyvinvoinnin mittareissa. Kulttuuri-, liikunta- ja vapaa-ajan toimintojen kehittämisen osalta erityisesti 1960-luku oli merkittävä. Ihmisten tarve näiden palvelujen käyttöön tuli esiin vapaa-ajan, kulttuuri- ja liikuntasosiologisten ja psykologian tutkimusten kautta. Vuonna 1964 säädettiin laki viisipäiväisestä työviikosta ja keskustelut lisääntyvän vapaa-ajan käytöstä tulivat tutkimusten keskiöön. (Kämäräinen 1970.)

2.1 Kulttuurin ja liikunnan julkinen palvelujärjestelmä

Tultaessa 1970-luvulle suomalainen hyvinvointivaltio kehittyi muiden Pohjoismaiden tapaan valtioksi, jossa huomiota kiinnitettiin julkisiin palveluihin. Tärkeän osan elintasosta muodostavat yhteiskunnan tuottamat ilmaispalvelut tai vahvasti subventoidut palvelut. Vuonna 1970 asetettu valtiosääntökomitea viittasi vuonna 1948 Yhdistyneiden Kansakuntien hyväksymään ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen ja totesi, että ihmis- ja perusoikeuksien toteuttaminen on hyvinvointivaltion luomista, jossa "pyrkimyksenä tulee olla turvata jokaiselle kansalaiselle ainakin tietty vähimmäistoimeentulo sekä kaventaa yksilöiden välisiä sosiaalisia, sivistyksellisiä ja taloudellisia eroja. Tälle pyrkimykselle ja toiminnalle sen toteuttamiseksi on luotava tukeva pohja perustuslaeissa ja alemman asteisessa lainsäädännössä" (Valtiosääntökomitean välimietintö 1974, 10.) Komitean mukaan hyvinvointipolitiikalla tuli entistä johdonmukaisemmin pyrkiä tasa-arvoisuuden toteuttamiseen.

Rakenteeltaan hyvin homogeeninen sektorihallinto muotoutui maahamme 1980-luvulle tultaessa. Kuntien hallinnon kehitystä leimasi tuolloin sisällöllinen laajentuminen, voimakas erikoistuminen, professionaalistuminen, tiukka ja täsmällinen hallintorakenteen ja -menettelyn säätely suunnittelu- ja valtionapujärjestelmien sekä laajan norminannon kautta. Kunnan erityistoimialaa koskeva lainsäädäntö laajeni erityisesti terveydenhuollon, sosiaalitoimen sekä opetus- ja sivistystoimen alueilla. 1970-luvun suuret uudistukset, peruskoulujärjestelmään siirtyminen,

kansanterveystyön ja lasten päivähoidon toteuttaminen, ovat olleet merkittävimpiä tässä kehityksessä. (Ryynänen 1986).

Lainsäädännöstä johtuen myös kulttuuri- ja liikuntahallinnossa muodostui yhteneväinen käsitys siitä, mitä toimintamuotoja siihen kuului ja miten toimintoja oli hallinnoitava (lautakunta, professiot). Omat erillislakinsa saivat musiikkioppilaitokset (1969), nuoriso- (1972), liikunta- (1979) ja kulttuuritoiminta (1980). Teatteri-, orkesteri- ja museolait sekä laki taiteen perusopetuksesta tulivat voimaan vuonna 1992, jolloin yleinen valtionosuusjärjestelmä uudistettiin tavoitteella lisätä kuntien autonomiaa palvelujen rahoitusta koskevassa päätöksenteossa. (Kangas 1999).[1]

Kirjastolaki ja laki kansalais- ja työväenopistojen valtionavusta uudistettiin 1970-luvulla. Kulttuuripolitiikan komiteanmietinnöt ja muut julkiset dokumentit sisälsivät silloin keskusteluja, joiden pääsisältö on lyhyesti kuvattavissa seuraavalla tavalla: kulttuuripolitiikka on osa yhteiskuntapolitiikkaa, kulttuurisuunnittelu osa laajentuvaa yhteiskuntasuunnittelua ja kulttuuripalvelut ovat yhteiskunnallisia palveluita, joihin nähden sovelletaan yhteiskunnassa määriteltyjä päätavoitteita palvelujen tasa-arvoisesta jakelusta ja niiden saavuttamisen mahdollistamisesta. Kulttuuripalvelujärjestelmä, kulttuurialan professiot sekä kulttuuritilojen rakentaminen ja korjaaminen olivat tärkeitä mahdollistajia tasa-arvon toteuttamisessa kulttuuritoiminnan tuottamisessa ja vastaanottamisessa. (Kangas 1999.)

Kuntien liikuntasektorin kehitys oli samansuuntaista: kaikkiin kuntiin perustettiin liikuntalautakunnat. Lisäksi valtio osoitti rahaa kunnille myös niiden jakamia urheiluseura-avustuksia silmällä pitäen. Valtion tukemassa liikuntarakentamisessa kunnalliset rakennushankkeet tuli asettaa etusijalle. Tasa-arvoa tavoiteltiin myös sikäli, että avustuksia myönnettäessä tuli ottaa huomioon kuntien varallisuus. (Ilmanen 2015, 32.) Kuntien liikuntahallinnon historiaa tutkineen Kalervo Ilmasen mukaan liikuntalain (1979) suurin vaikutus oli jo 1980-luvulta lähtien alueellisten erojen kaventuminen sekä kunnallisen liikuntahallinnon aseman ja arvovallan kasvu.

Yhdessä valtakunnan taloudellisen vaurastumisen kanssa liikuntalaki nosti kunnallisen liikuntahallinnon palvelutuotannon ennen näkemättömiin mittoihin. Niinpä vuonna 1987 Suomessa oli jo 24 959 liikuntapaikkaa eli viitisen paikkaa tuhatta asukasta kohden. (Ilmanen 2015, 33.) Liikuntalain myötä liikunnasta tuli olennainen osa suomalaista yhteiskunta- ja hyvinvointipolitiikkaa. Liikuntalaki määritteli myös toimijoiden työnjaolliset vastuut, joissa korostui kuntien vastuu liikuntapalvelujen ja etenkin olosuhteiden turvaajana.

[1] Opetus- ja kulttuuriministeriö asetti elokuussa 2016 työryhmän kulttuurin valtionosuusjärjestelmän uudistusta varten. Työryhmä sai ehdotuksensa valmiiksi tammikuussa 2018. Lokakuussa 2017 ministeriö asetti toisen työryhmän, jonka tehtävänä on uudistaa kulttuuritoimintalaki.

Kyseinen ajanjakso merkitsi kulttuuri- ja liikuntapolitiikassa resurssien suuntaamista vahvasti erilaisten kulttuuritilojen ja urheilupaikkojen rakentamiseen. Liikunnassa rakennustoiminnan painopisteet alkoivat myös vähitellen muuttua. Perinteisen urheilukenttärakentamisen lisäksi ryhdyttiin rakentamaan sisäurheilutiloja. Yhä useampaan kuntaan rakennettiin esimerkiksi uimahalli. Liikuntapolitiikassa alettiinkin kiinnittää lisääntyvässä määrin huomiota laajojen kansalaispiirien liikuntaan. (Vasara 2004, 208.) Rakennetut tai peruskorjatut kulttuurilaitokset (kirjastot, kulttuurikeskukset, museot, teatterit, konserttisalit ja alan koulutuksen tilat sekä yhdistysten salit) vahvistivat kulttuuripolitiikan palvelujen tasa-arvoiseen jakeluun pohjautuvan tavoitteen toteutumista.

2.2 Markkinoitumista ja eriytymistä

Vuoden 1993 jälkeen tilanne muuttui toteutetun valtionosuusuudistuksen myötä. Kun aikaisemmin erillislait määrittelivät toimintaan saatavan valtionosuuden, joka vaihteli sektorilta toiselle huomattavastikin, sai kunta nyt tietyn kokonaismäärärahan kulttuuri- ja liikuntatoiminnan menojen kattamiseen, ja luvan määritellä itse, paljonko valtionosuutta se millekin kulttuuri- ja vapaa-aikatoiminnan sektorille osoittaa. Käytännössä siis luovuttiin kustannussidonnaisista korvamerkityistä valtionosuuksista ja siirryttiin laskennallisiin, korvamerkittömiin valtionosuuksiin. Muutos oli kansainvälisestikin vertaillen erittäin suuri. (Moisio 2002.) Sektorilait toiminnan sisällöllisinä määrittelijöinä jäivät kuitenkin voimaan.

Suomi kohtasi laman 1990-luvun alussa, minkä seuraukset yhdessä valtionosuusuudistuksen ja uusien julkisen hallinnon johtamistyylien kanssa johtivat kuntien ja kaupunkien hallintorakenteiden voimakkaaseen muutokseen. Lamasta alkanut kehitys muutti myös kunnallisen hyvinvointipolitiikan toteuttamisen edellytyksiä. Valtion sääntelyä purettiin ja kunnallista päätösvaltaa pyrittiin lisäämään. New Public Management oli vahva orientaatio hallinnon eri tasoilla. Uudistusideologian mukaan hallinnonuudistuksissa pyrittiin siirtymään keskitetystä valtiojohtoisesta hallinnosta yhteishallintoon, jossa valtio yhdessä markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan kanssa ohjaa taloutta ja yhteiskunnan toimintajärjestelmiä. Valtion ja kuntien suhteen uudelleenmäärittelyn myötä hyvinvointipalvelujen rahoitus siirtyi enenevässä määrin kuntien oman rahoituksen varaan. (Julkunen 2001, 117, 119; Selkälä 2015).

On tulkittu, että 1990-luvulta lähtien hyvinvointivaltio ja markkinayhteiskunta ovat hakeneet Suomessa uutta tasapainoa. 1960- ja 70-luvuilta rakennetun hyvinvointimallin alkuperäiset ideat tasa-arvosta ja sosiaalisten erojen tasoittamisesta ovat antaneet tilaa uusliberaalille kilpailuvaltioajattelulle. Yhteiskuntapoliittisessa tavoitteenasettelussa onkin alkanut painottua ensisijaisesti kansainvälisen kilpailukyvyn edistäminen ja valtion roolin vähentäminen hyvinvoinnin turvaajana. Samalla eriarvoisuus on lisääntynyt. (Ks. esimerkiksi Kananen 2017).

Kuntatalouden ongelmat 1990-luvulla vaikuttivat luonnollisesti varsin nopeasti myös kulttuuri- ja liikuntahallintoon. Kalervo Ilmanen tulkitsee liikuntahallinnon alasajoa sekä sen syitä ja vaikutuksia: ”Kunnallisen liikuntahallinnon nopean alasajon yhtenä taustavaikuttajana oli laman aiheuttama muutos Suomen talouspolitiikassa. Keynesiläisen ajattelun tilalle nousi uusliberalismi, jonka mukaan julkishallinnon tuottamaa palvelutarjontaa tuli supistaa ja antaa näin tilaa yksityisen sektorin markkinaperustaiselle palvelutuotannolle. Samalla valtio löysäsi kunnallista ohjausta, minkä jälkeen kunnat saivat enemmän vapauksia palvelujensa järjestämismalleissa. Liikuntapalvelujen osalta kunnissa pyrittiin lisäämään yksityisen sektorin palvelutuotannon osuutta. Samalla kunnallisille liikuntapalveluille alettiin entistä useammin asettaa käyttömaksuja ja tätä kautta kerätä varoja kunnan kassaan. Ratkaisut kavensivat kaikkein pienituloisimman väestönosan mahdollisuuksia hyödyntää sellaisia käyttömaksuiltaan kalliiksi koettuja kunnallisia palveluja kuten uima- ja jäähalleja. ” (Ilmanen 2015, 33–34.)

Liikuntapalveluiden tuottajien suureksi haasteeksi on koitunut liikuntakulttuurin eriytyminen. Jatkuvasti syntyvät uudet urheilulajit ja liikuntamuodot merkitsevät harrastajien mieltymysten kirjavoitumista. Liikunnan suosion lisääntymisen myötä myös alan yrityskenttä on laajentunut. (Laine 2015.)

Myös paikallisessa kulttuuritoiminnassa hyvinvointipalvelujen kaventamisen jäljet näkyivät nopeasti. 1990-luvulle tultaessa paikallinen, vuoden 1980 lakiin kuntien kulttuuritoiminnasta perustuva, kulttuurihallinto sektorihallintona ja palvelujärjestelmänä oli vielä varsin uutta ja vakiintumatonta. Siksi 1990-luvun alun lamavuosina kuntien oli helppo kohdistaa siihen säästöjä, vaikka säästöt eivät, sektorin pienuudesta johtuen, muodostuneet missään kunnassa rahamäärältään merkittäväksi. Kysymys oli enemmän kuntatalouden symbolisista ratkaisuista, jotka kuitenkin vaikeuttivat olennaisesti kulttuuritoiminnan organisointia.

2000-luvulla kunnan perinteisen oman kulttuuripalvelutuotannon rinnalle nousi toisaalta markkinoihin ja kilpailuun perustuvia ja toisaalta kumppanuuksiin (esimerkiksi koulu- sekä sosiaali- ja terveyssektorit) ja verkostoihin pohjautuvia toimintamalleja. (Kangas & Ruokolainen 2012, 12.) Samaan aikaan myös luovien alojen toimijoiden määrä kasvoi voimakkaasti. Yhteiskunnalliset muutokset ovat kuitenkin johtaneet alueellisten erojen lisääntymiseen paitsi luovien alojen osalta myös yleensä kulttuuripalvelujen tarjonnassa. (Alanen 2010, Metsä-Tokila 2013, 26.)

Edellä esitetyt tulkinnat suomalaisen kulttuuri- ja liikuntapolitiikan muutoksista osoittavat selkeästi, etteivät ne politiikkoina ole yhteiskunnasta erillisiä saarekkeita. Kulttuuri- ja liikuntapolitiikka reagoivat toimissaan muuttuneisiin toimintaolosuhteisiin ja palvelujen käyttäjien tarpeisiin. Kulttuuri- ja liikuntapoliittisia linjauksia tehdään olemassa olevien resurssien puitteissa ja toteuttajien intressien suuntaisesti. Linjaukset vaikuttavat siihen, miten ja millaisia palveluja kunnat tarjoavat paikallistasolla kansalaisille.

Kulttuuri- ja liikuntapolitiikan välinen selkeä ero löytyy suhteesta kolmanteen sektoriin, jonka asema liikuntapolitiikassa on perinteisesti erittäin vahva, ja erilaisten yhdistysten ja ryhmien toimijavastuut korostuvat kunnissa.

Uudet ohjaus- ja johtamiskäytännöt ovat johtaneet kuntien toimintojen eriytymiseen, ja se näkyy erittäin selvästi myös kuntien kulttuuri- ja liikuntasektoreilla. Esimerkiksi kun vielä 1980-luvun puolivälissä pääosassa maamme kunnista työskentelivät kulttuuri- ja liikuntalautakunnat ja niiden alainen henkilökunta, tilanne oli 2000-luvun alussa aivan toinen. (Kangas & Ruokolainen 2012).

Toiminnan kautta eriytymistä voidaan kuvata kärjistäen esimerkeillä: yksi kunta on saattanut ulkoistaa kulttuuri- ja/tai liikuntatoimen käytännön toteutuksen kokonaisuudessaan ohjelmapalveluperiaatteella toimivalle toiminimelle ja hallinnollisesti asioita kunnissa hoitaa laaja-alainen vapaa-aikalautakunta. Toisessa kunnassa on edelleen sekä kunnallinen kulttuuri- että liikuntalautakunta, jotka toimivat omien sektoriensa toimintoja yhteen koordinoivana hallinnollisena organisaationa. Näiden kahden ääripään välissä on erilaisia sektorihallinnollisia variaatioita ja tilaaja-tuottajamallin sovelluksia (Kangas & Ruokolainen 2012).

Nykyisin kulttuuri- ja liikuntatoimijoiden toimintatila on moniaineksinen ja sektoreilla työskentelevien joukko on selvästi erilaistunut: alalla on osakeyhtiöitä, kehittämisyhtiöitä, säätiöitä, yhdistyksiä, yrityksiä ja (moni)kunnallisia laitoksia, joissa johtajat, kulttuuri- ja liikuntatoimenjohtajat sekä -sihteerit, tuottajat, projektipäälliköt ja hankevastaavat huolehtivat organisaatioiden vastuista.

3 Muuttuvat vapaa-aikapalvelut: tasa-arvoa ja valinnanvapautta

Ihmisten kulttuurin harrastamisen, kulttuurisen maun sekä kulutuksen ja elämäntavan (kulttuurisen elämän) tutkimuksen yksi klassikkoteksti on Pierre Bourdieun (1984) teos ”Distinction”, jota on hyödynnetty useissa aihepiiriin pureutuvissa tutkimuksissa. Teoksen brittiläiseen nykykeskusteluun päivittävässä[2] ”Culture, Class, Distinction”-tutkimuksessa (2009) ihmisten kulttuurista makua ja osallistumista tarkasteltiin seitsemän kulttuurin kentän kautta: musiikki, lukeminen, kuvataiteet, televisio, elokuva, urheilu (liikunta) ja ruumiinkulttuurit sekä ulkona syöminen (Bennett ym. 2009, 38; 43; 155).

Tämä jaottelu havainnollistaa mahdollisuuksia ymmärtää kulttuuri ja kulttuurin kentät laajasti ja tutkimuksen tavoitteista riippuen. Esimerkiksi ihmisten urheiluharrastukset, ruumiinkulttuuri ja liikunta voidaan ottaa mukaan osaksi elämäntyylien ja kulttuurin kenttien tarkastelua (mt., esim. 13;155). Urheilulla ja liikunnalla voidaan nähdä olevan suuri taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen merkitys osana sekä ihmisten kulttuurista elämää että yleisemminkin osana kulttuuria (ks. myös Itkonen 1996, 72–74; 2013a; 2013b).

Taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen pääoma ovat toisiinsa kietoutuneita. Ihmisten erityisen kulttuurisen pääoman voidaan katsoa ilmenevän 1) kulttuurisen osallistumisen tiheydessä ja muodoissa, 2) erityisessä kulttuurisessa maussa (mistä pitää ja mistä ei pidä) ja 3) kulttuurisessa tietoisuudessa ja tiedossa. (Ks. Bennett ym. 2009, 38.) Uusliberaali markkinoituminen korostaa nimenomaan tiettyjen kulttuurisen pääoman muotojen merkitystä (Bennett ym. 2009, 17).

Kulttuurin ja liikunnan harrastus ja kulutus sekä niiden yksilöllistyminen ja vaihtelevat käytännöt ovat osa ihmisten elämäntyyliä ja tapaa organisoida vapaa-aikaa. Vapaa-ajan merkitys on kasvanut länsimaisissa yhteiskunnissa, joissa ihmisiä arvioidaan usein työtekoa enemmän sen perusteella, mitä he tekevät työn ulkopuolisessa elämässä. Samalla, kun työelämä vaikuttaisi olevan aiempaa kiireisempää ja kuormittavampaa, vapaa-ajan merkitystä korostetaan ihmisten elämässä entisestään.

Vaikka erilaisten elämäntyylien rakentamisen valinnanvara on kasvanut, sosiaaliset olosuhteet ja elämäntilanteet asettavat rajoja sekä ohjaavat ihmisten harrastuksia ja mielenkiinnon kohteita. (Virtanen 2007, 16–17; Sointu 2013, 13; Sokka et al. 2014) Samalla kuitenkin vapaa-aika on sekä lisääntynyt että muuttunut aikaisempaa kaupallisemmaksi. Kun kulttuurintuotteiden määrä on lisääntynyt valtavasti ja yhteiskunta muuttunut kaikkiaan niin kulutuskeskeiseksi, kulttuurin kulutuksen on

[2] Suomalainen päivitys aiheesta on Purhonen ym. (2014).

todettu liittyvän yksilön yhteiskunnallisen aseman sijaan aiempaa vahvemmin ennen kaikkea hänen henkilökohtaiseen elämänprojektiinsa. (Heikkilä 2015, 35.)

3.1 Kuluttaja ja julkinen palvelu

Julkisen palvelutoiminnan muutos on muokannut julkisen sektorin tuottamia, rahoittamia ja ohjaamia palveluja. Muutos vaikuttaa palvelujen käyttäjien asemaan sekä palvelujen tuottamisen ja rahoittamisen tapoihin. Palvelujen toteuttamisessa vaaditaan samanaikaisesti sekä kuluttajan valinnanvapauden ja tarpeiden huomioon ottamista että niiden toteuttamista yhä tehokkaammin ja pienemmillä kustannuksilla. Jännitteisiä haasteita ovat: 1) valinnan mahdollisuudet ja oikeudenmukaisuuden toteutuminen, 2) halujen, tarpeiden ja oikeuksien sekä resurssien yhdistäminen ja sen ongelmat sekä 3) ammatillinen valta ja asiakaslähtöisyys. (Anttonen 2012; Kangas & Ruokolainen 2012, 14; Clarke ym. 2007, 103–117.)

Kansalaiset nähdään julkishallinnossa ja julkisten palveluiden käytössä yhä enemmän asiakkaina, kuluttajina ja kumppaneina. Kun yhden näkökannan mukaan kuluttajat ovat tasa-arvoisia ja voivat valita vapaasti, toinen korostaa epätasa-arvoisuutta tiedostaen, että joillakin kuluttajilla on toisia enemmän valtaa sekä mahdollisuuksia valita ja hankkia tietoa. Asiakas-kansalaisen oletetaan huolehtivan itse siitä, että hänellä on palvelun sisällöstä oikea tieto käytettävissään asiantuntijoiden tuottaman auktoriteetin sijaan. Tällöin muodostuu kuluttajien välistä tasa-arvoa koskevia jännitteitä (Kangas 2004, 27–29; Kangas & Ruokolainen 2012, 13–14; Sokka ym. 2014, 11).

Tapahtunut kehitys yksilöllistää ihmisten suhteita kollektiivisesti ylläpidettyihin julkisiin palveluihin. Kansalainen muuttuu kuluttajaksi, kun markkinalogiikan painoarvo julkisen toiminnan alueella lisääntyy ja valinnat siirtyvät yksityisen/markkinoiden alueelle. Samalla kansalaisen kohtaamat valinnat ”epäpolitisoituvat”. (Clarke ym. 2007, 16.) Valtaa ja tasa-arvoa koskevat kysymykset ovatkin keskeisiä, kun pohditaan kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käytön esteitä ja ihmisten yhdenvertaisuutta.

Elämän yksilöllisyyttä korostavassa kuluttaja-ajattelussa ihmiset luovat ja valitsevat oman elämäntyylinsä kuluttajina markkinoilla. (Anttonen 2012; Sassi 2002, 73.) Valinnanvapauden diskurssiin kuuluu se, että yksilöt ovat aidosti vapaita ja kykeneviä valitsemaan; heillä on siis aidosti oltava mistä valita. Siihen eivät kuulu valinnanvapauden rajoitteet. Yksilöstä tulee näin omasta hyvinvoinnistaan vastuuvelvollinen toimija (esim. Saarinen ym. 2014). Valinnanmahdollisuuksien laajentaminen ei kuitenkaan ole yksinkertainen ohjenuora hyvinvointivaltion palveluiden uudistamisessa, sillä se muuttaa sekä hyvinvointivaltion että sen kansalaisten toimintaedellytyksiä ja toiminnan ehtoja (Palola 2011, 307). Hyvinvointivaltion lähtökohtana pidetään ajatusta sellaisten rakenteiden luomisesta, joiden puitteissa jokainen ihminen pystyy hyödyntämään omia resurssejaan (Kananen ym. 2017).

Valinnanvapauden korostaminen yhä enemmän myös julkisissa palveluissa saattaa hankaloittaa ensinnäkin palvelun tarjoajien toimintaa, sillä palvelujen tuottajan tulisi tuntea palveluiden käyttäjien tavat ja mieltymykset samalla, kun osa käyttäjistä ei kuitenkaan ole itse valmiita tekemään valintojaan. Toiseksi ihmiset eivät välttämättä halua julkisilta palveluilta maksimaalista valinnan vapautta. He odottavat asiantuntemusta, johon voivat turvata, ja samalla tasavertaista kohtelua. Palvelujen tuottajan ja yleisön väliseen suhteeseen asettuu kaksi mielenkiintoista kysymystä: kuka tietää, mitä yleisö haluaa ja kenellä on valta määritellä yleisön tarpeet. Jälkimmäinen kysymys avaa kaksi näkökulmaa, joissa keskiössä on ensinnäkin tiedon ja vallan suhde ja toiseksi erilaiset roolit auktoriteetin ja asiantuntijuuden yhdistelminä. (Kangas ja Ruokolainen 2012, 13–14.)

Voidaan pohtia, kumpi on keskeisempää kulttuuri- ja liikuntapalveluissa (ja muissa julkisissa palveluissa): kaupallisuus, markkinalogiikka ja asiakkaiden maksukykyisyyden kehystämä valinnanvapaus mahdollisimman laajasta valikoimasta, vaiko mahdollisimman monelle saavutettavasti tarjolla olevat hyvät peruspalvelut?

3.2 Osallistuminen ja osallisuus kulttuurissa ja liikunnassa

Kansalaisten kulttuuriosallistumisen ja -osallisuuden lisääminen on viime vuosina noussut uuden kiinnostuksen kohteeksi kulttuuripolitiikassa, ja keskustelua on käyty myös osallistumattomuudesta (Virolainen 2015). Osallisuuden ja osallistumisen käsitteet ovat tutkimuksessamme keskeisiä. Bäcklundin ym. mukaan (2002, 7) osallisuuden käsite yleisesti viittaa ”kuulumiseen yhteiskuntaan tai yhteisöön sekä kysymykseen poliittisten yhteisöjen toimintatavoista, poliittisesta kulttuurista.”

Osallistuminen yhdistyy puolestaan ”konkreettisemmin kansalaisten oikeuksiin ja velvollisuuksiin itseään ja lähipiiriään koskevassa päätöksenteossa.” (Bäcklund ym. 2002, 7). Kun puhutaan kulttuuriosallistumisesta ja -osallisuudesta, keskusteluissa on kyse siitä, pääsevätkö kuntalaiset osalliseksi kulttuuri- ja liikuntapalveluihin, kulttuurilliseen ja liikunnalliseen elämään ja onko heillä mahdollisuus osallistua palveluita koskevaan päätöksentekoon?

Opetus- ja kulttuuriministeriö rahoitti ja Jyväskylän yliopisto toteutti kulttuuripoliittisen toimenpidekokeilun ja toimintatutkimuksen (KUULTO-hanke) vuosina 2011–2015. Siinä 22 toimintakokeilua ja 44 kuntaa tuottivat tietoa siitä, miten paikalliset toimijat suunnittelivat ja toteuttivat toimenpiteet asukkaiden kulttuuritoimintoihin osallistumisen lisäämiseksi ja heidän aktivoimisekseen sekä osallistumaan toimintaan että kehittämään paikallista kulttuuria ja omaa toimintaympäristöään. (Kangas 2017). Toteuttaessaan paikallisia toimenpiteitä paikalliset KUULTO-toimijat mahdollistivat kuntalaisille osallistumisen käytännön toimenpiteiden suunnitteluun ja priorisointeihin.

Vaikka paikalliset toimijat pystyivät toimintakokeiluissa luomaan monia uusia menetelmiä ja tapoja lisätä kuntien asukkaiden osallistumista kulttuuritoimintaan, toimintojen vakiinnuttaminen kestäviksi käytännöiksi oli kuitenkin usein ongelma. Tärkein tekijä toiminnan jatkumisessa oli paikallinen toimintaympäristö: kun kuntien kulttuuritoimien taloudelliset resurssit olivat vähäiset, niissä ei ollut rakenteellista joustoa. Kaikkia vanhoja toimintoja jatkettiin eikä silloin pystytty mahdollistamaan uusien KUULTO-projektissa hyväksi koettujen käytäntöjen jatkumista. Taloudellisissa ongelmatilanteissa kunnan toimialat usein omaksuvat varsin defensiivisen ajattelun, jolloin uusille käytännöille ei ole tilaa. Erillisen KUULTO-projektirahoituksen jälkeen toiminta jatkui kahden seurantavuoden aikana sellaisissa kunnissa, joissa toimintakokeilut olivat alusta saakka hyväksytyt toimijat kunnassa, ja jossa ne eivät kokeneet toimintaympäristön jarruttavan toimintaansa. (Kangas 2017).

Pohjimmiltaan osallisuudessa on kyse yksilön asemasta yhteiskunnassa ja hänen suhteestaan paitsi kulttuuriin ja vallitseviin arvoihin, myös politiikkaan ja hallintoon (Bäcklund ym. 2002, 9). Demokratia ja demokraattiset arvot vaativat toimiakseen kansalaisten aktiivista kansalaistoimintaa ja poliittista osallistumista kansalaisyhteiskunnassa. Pirkkoliisa Ahposen (2009, 77–78; 92) mukaan kulttuuripolitiikka koostuu sekä sivilisoivista että demokratiaa lisäävistä päämääristä, ja sisältää jatkuvia jännitteitä ”alhaalta ylös” ja ”ylhäältä alas” -orientaatioiden välillä.

Geir Vestheim (2009,13) tarkastelee erilaisia yleisöjä, käyttäjiä ja kuluttajia heterogeenisenä joukkona kansalaisia, jotka voidaan kuitenkin jakaa kulttuuripolitiikan tavoitteiden ja osallistumisen näkökulmasta tarkasteltuna kahteen kategoriaan: 1) potentiaaliset yleisöt ovat ryhmiä ja yksilöitä, jotka voivat muuttua oikeiksi, todellisiksi yleisöiksi; 2) todelliset yleisöt, jotka osallistuvat tosiasiallisesti kulttuurielämään erilaisissa kulttuuriaktiviteettien muodoissa.

Kulttuuripolitiikassa kulttuuriin osallistuminen erotellaan usein *luovaan* ja *vastaanottavaan osallistumiseen*. Luova osallistuminen yhdistyy kulttuuri- ja taidetoimintaan, sen tekemiseen, luomiseen, järjestämiseen, aloittamiseen, tuottamiseen ja merkitsee aktiivista sitoutumista toimintaan. Vastaanottava osallistuminen puolestaan sisältää kulttuuri- tai vapaa-ajan tapahtuman tai tuotteen vastaanottoa, käyttöä, ostamista tai tarkkailemista. (Unesco 2012, 19.)

Kulttuuripolitiikassa puhutaan myös palveluiden hajauttamisesta alueellisesti sekä toiminnan omaehtoisuudesta. Esimerkiksi kulttuuripalveluiden hajauttamisessa väestön tasa-arvoisten osallistumismahdollisuuksien mahdollistamiseksi (taide-esityksiin, kulttuuritoimintaan) on kyse kulttuurin demokratisoinnista. Perinteisesti tämä on ymmärretty korkeakulttuurin hajauttamiseksi alueellisen tason käyttäjille. Ihmisten omat mahdollisuudet vaikuttaa kulttuurin määrittelyyn ja kulttuuria koskevaan päätöksentekoon sekä heidän käytettävissään olevat

keinot muokata ja luoda omaa kulttuuriaan sen sijaan ilmenevät kulttuuridemokratiana. (Kts. lisää esim. Kangas 1991; 2004; Häyrynen 2015).

Tasa-arvon tavoite on kirjattu kulttuurilainsäädäntöön, kulttuuritoimintalakiin (1045/80, 728/92), jolla vakiinnutettiin kulttuuritoiminta osaksi kuntien tehtäviä.[3] Kuntiin luotiin hallinnollinen infrastruktuuri, johon sisältyy asiaan kuuluvat lautakunnat, viranhaltijat ja valtion myöntämät lakisääteiset valtionosuudet (Kangas 1991b, 133–145). Vaikka kuntien talouskriisien ja kuntien rakenteellisten kehittämistoimien johdosta lautakuntia ja virkoja on lakkautettu erityisesti 1990-luvun lopulla, kunnallinen kulttuuritoiminta säilyi tuolloin ilmiasultaan kuntalaisille tasa-arvoisia osallistumisen mahdollisuuksia tuottavana (Kangas 2003, 332–340).

Vuonna 1979 säädettyyn liikuntalakiin (984/1979) kirjattiin tavoite liikunnan edellytysten ja peruspalvelujen tarjoamiseksi tasapuolisesti kaikille kansalaisille. 1990-luvun liikuntalaissa (1054/1998) korostettiin työnjakoa, jonka mukaan julkisen vallan vastuulla on liikuntapaikkojen ylläpito ja rakentaminen. Järjestöjen vastuulla nähtiin olevan toimintojen organisoinnin. Tehty linjaus oli merkittävä, sillä kyseisenlaisen työnjaon kirjaaminen lakitekstiin määrittää suhteellisen tiukasti myös toimijarooleja. Tässä kohdassa kulttuurin ja liikunnan toimijasuhteet ovat poikkeavat.

Liikunnallisen tasa-arvon edistäminen on kirjattu jo useampaan liikuntalakiin. Uusimman, vuonna 2015 annetun lain (390/2015) ensimmäiseksi tavoitteeksi on asetettu "edistää eri väestöryhmien mahdollisuuksia liikkua ja harrastaa liikuntaa". Yleisemmin lain toteutumisen lähtökohdiksi kirjattiin tasa-arvo, yhdenvertaisuus, yhteisöllisyys, monikulttuurisuus, terveet elämäntavat sekä ympäristön kunnioittaminen ja kestävä kehitys. Näin ollen lain laaja-alainen tavoitteellisuus paikantaa liikunnan päätöksentekoa ja toimia osaksi yleisempää hyvinvointipolitiikkaa. Liikunnan laaja välinearvoisuus ilmenee muun muassa terveyden edistämisenä, kestävän kehityksen edistämisenä ja monikulttuurisuuteen sosiaalistamisena.

Myös eri aluetasoilla tehtyjen strategioiden tavoitteena on ollut liikunnan tasa-arvon edistäminen (ks. Itkonen et al. 2006; 2011). Liikuntaharrastuksen polarisoituminen on kuitenkin johtanut kansalaisten poikkeavien pääomien tarkasteluun, jolloin liikuntakansalaisuuden edellytykset näyttäytyvät sangen erilaisiksi (Itkonen & Kauravaara 2015).

---

[3] Voimassa oleva laki kuntien kulttuuritoiminnasta on tarkoitus uudistaa vastaamaan toimintaympäristössä tapahtuneita muutoksia. 17.10.2017 opetus- ja kulttuuriministeriö asetti työryhmän, jonka keskeisenä tavoitteena on edistää kuntien kulttuuritoiminnan toimintaedellytyksiä, sivistyksellisten perusoikeuksien toteutumisesta ja demokratiakehitystä sekä kuntien elinvoimaisuutta muuttuvassa toimintaympäristössä. Kuntien kulttuuritoimintalain lähtökohtana on kulttuuripalveluiden yhdenvertainen saatavuus. Ks. http://minedu.fi/hanke?tunnus=OKM053:00/2017

Kulttuuripalvelujen tasa-arvoon liittyvä tavoite on vahvasti mukana myös vuonna 2017 voimaan tulleessa kirjastolaissa, jossa muun muassa korostetaan väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin sekä aktiivista kansalaisuutta, demokratiaa ja sananvapautta. Myös tässä laissa toteuttamisen lähtökohdiksi kirjoitetaan yhteisöllisyys, moniarvoisuus ja kulttuurinen moninaisuus. Sekä liikunta- että kirjastolaki vastuuttavat kunnat kuulemaan asukkaitaan liikuntaa ja yleisiä kirjastoja koskevissa keskeisissä päätöksissä viitaten kuntalaissa (410/2015) säädettyyn pykälään 22 kunnan velvollisuudesta huolehtia asukkaiden osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksista.

Kuntien kulttuuripalveluihin liittyvä lainsäädäntö kokonaisuudessaan on liikuntapalvelujen vastaavaan verrattuna paljon moniaineksisempi ja vahvasti erillisiä toimintasektoreita tunnistavaan hallintoon ohjaava. Lakia kuntien kulttuuritoiminnasta, taiteen perusopetuksesta sekä taide- ja kulttuurilaitosten valtionosuuksista ollaan uudistamassa kirjastolain tapaan. Näissä prosesseissa on mahdollisuudet tehdä analyyseja ja johtopäätöksiä toimintaympäristön muutoksista ja haasteista.

Myös opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuuripolitiikan strategia vuoteen 2025 (OKM 2017) vahvistaa keskustelua tasa-arvon ja osallistumisen näkökulmista, jotka on kirjoitettu sisään kulttuuripolitiikan tavoitteiden kolmeen teemaan: 1) Luova työ ja tuotanto (taiteellisen ja muun luovan työn tekemisen edellytykset ovat parantuneet ja tuotannon ja jakelun muodot monipuolistuneet) 2) Osallisuus ja osallistuminen kulttuuriin (osallisuus kulttuuriin on lisääntynyt ja eri väestöryhmien erot osallistumisessa ovat kaventuneet) 3) Kulttuurin perusta ja jatkuvuus (kulttuurin perusta on vahva ja elinvoimainen). Näiden teemojen käyttäminen erilaisten tulosneuvottelujen pohjapaperina pyrkii jalkauttamaan sisällöt myös paikallistasolle ja hajanaisen lainsäädännön yhteiseksi perustaksi.

4 Ketkä osallistuvat kulttuuri- ja liikuntatoimintoihin? Sekä kulttuuria että liikuntaa…

Aikaisemmassa tutkimuksessamme (Sokka ym. 2014, 69–70) havaitsimme, että erilaiset taustatekijät, kuten sukupuoli, ikä, asuinpaikka, koulutus, tulot ja kotitalouteen kuuluvien lasten lukumäärä vaikuttavat kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttöön ja osallistumismahdollisuuksien kokemiseen. Suosituimmat kulttuuri- ja liikuntaharrastukset (kirjastoissa käyminen, kirjojen lukeminen ja kävelylenkkeily) olivat samalla myös kaikkein tasa-arvoisimpia harrastusmuotoja, koska ne ovat käyttäjälle maksuttomia ja niitä on mahdollista harrastaa omien aikataulujen mukaan lähellä omaa kotia.

Kulttuuritilaisuuksissa käyminen oli etenkin korkeasti koulutettujen, hyvätuloisten ja lapsettomien kotitalouksien harrastus. Korkeakoulutus lisäsi erilaisiin kulttuuripalveluihin (kirjasto, taidemuseo tai taidenäyttely, konsertit ja elokuvat) osallistumista sekä säännöllistä liikunnan harrastamista. Naiset sekä harrastavat kulttuuria että käyvät kulttuuritilaisuuksissa miehiä enemmän. Sen sijaan erilaisissa liikunta- ja urheilutapahtumissa käyminen on miehille tyypillisempää. Liikuntaharrastukset olivat muuttuneet aikaisempaa kulutuksellisemmaksi, mikä edellyttää harrastajalta taloudellisia resursseja.

Tutkimuksessamme (Sokka ym., 2014) havaitsimme myös, että kaukana asuinpaikasta sijaitsevat palvelut vaikuttavat etenkin pienituloisten ja vähemmän koulutettujen mahdollisuuksiin käyttää palveluja.

Harrastustoiminnan kasautumisesta tutkimillamme aloilla kertoo se, että kulttuurin harrastaja oli yleensä myös liikunnan harrastaja ja päinvastoin. Kun tarkastelimme vähintään kerran viimeisen 12 kuukauden aikana liikunta- tai kulttuuritoimintoja harrastaneita, kaikki vastaajat olivat harrastaneet sekä jotakin kulttuuri- että jotakin liikuntatoimintaa viimeisen 12 kuukauden aikana. Sama päätulos säilyi edelleen, vaikka aineisto rajattiin koostuvaksi hyvin aktiivista eli vähintään kerran viikossa harrastavista kuntalaisista. Käsillä olevan julkaisun aineistossa jopa 92 % oli sellaisia, jotka harrastivat jotakin kulttuuriharrastusta kerran viikossa ja osallistuivat sen lisäksi johonkin liikuntaharrastukseen kerran viikossa. Sellaisia, joilla oli liikuntaharrastuksia kerran viikossa ja joilla oli myös kulttuuriharrastuksia kerran viikossa, oli myös huomattavan paljon (86 %).

Neljä tärkeintä estettä ihmisten kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käytölle olivat kiinnostamaton ja epäsopiva sisältö, riittämättömät aukioloajat, kallis hinta ja palveluiden huono sijainti. On huomioitava, että palvelun sisällön mainitseminen käytön esteenä ei merkitse kokonaisvaltaista kiinnostuksen puutetta kulttuuria ja liikuntaa kohtaan, vaan kyse on myös tarjotun sisällön ja oman kiinnostuksen välisestä erosta. Kuntalaisten omien harrastusten ja

odotusten vastaavuus kuntien palvelutuotannon kanssa on vaikea pulma ratkaistavaksi: vastaajista yli kolmannes piti oman kuntansa kulttuuri- ja liikuntapalveluiden tarjontaa liian suppeana. Kaikkein heikoimmin tarjonta palveli lapsiperheiden tarpeita ja nuorempien ikäluokkien toiveita. Alle 40-vuotiaat olivat kaikkein tyytymättömimpiä palveluiden laatuun ja sisältöön sekä kulttuuripalveluiden kattavuuteen. (Sokka ym. 2014, 42.)

Kulttuurilla ja liikunnalla todettiin olevan sekä yksilöllisiä että yhteisöllisiä positiivisia vaikutuksia. Yleisin yksilöllinen kulttuurin ja liikunnan harrastamisen motiivi oli niin fyysisen kuin psyykkisenkin hyvinvoinnin ylläpitäminen. Lisäksi vastaajat kokivat sekä kulttuuri- että liikuntapalveluilla olevan yleisiä yhteiskunnallisia vaikutuksia: 97 % vastaajista näki niiden lisäävän hyvinvointia ja poistavan sosiaalisia ongelmia. 80 % vastaajista koki, että ne synnyttävät yhteiskuntaan moniarvoisuutta. (Sokka ym. 2014, 71.)

Useissa eri tieteenaloilla toteutetuissa tutkimuksissa kulttuurin ja liikunnan harrastaminen on liitetty erilaisiin hyvinvointivaikutuksiin: kulttuuriharrastuksilla sekä yhteisöllisellä taiteellisella toiminnalla on terveyttä ja hyvinvointia edistävä vaikutus, ja aktiivisen kulttuuriharrastamisen on todettu vaikuttavan elinajanodotteeseen pidentävästi; samaten kansalaisten terveytensä kannalta riittävä liikkuminen lisää hyvinvointia (mm. Bygren ym. 1996; Cohen 2006; Huovinen & Karimäki 2010)).

Ihmisten poikkeavilla kulttuuri- ja liikuntamieltymyksillä on yksilöllisten valintojen lisäksi myös sosiaalinen perusta, joka selittää eri asemassa olevien ihmisten harrastuneisuutta sekä toiveita. Ilmiötä voidaan lähestyä myös edellä esittämiemme Bourdieun (1984) määrittelemien pääomien avulla. Pääomien ja etenkin pääomavajeiden tunnistaminen on olennaista silloin, kun kulttuuri- ja liikuntapalveluja pyritään mahdollistamaan kaikille.

Ensinnäkin niukka taloudellinen pääoma pudottaa ihmiset ulos kulttuurin ja liikunnan harrastamisesta. Väestön yhä jatkuva polarisoituminen hyvä- ja huono-osaisiin heittää kunnallisten palvelujen tarjoajille suuren haasteen. Näyttää siltä, että ilmaisia ja erittäin edullisia sekä subventoituja palveluja tulisi tuottaa etenkin vähävaraisille ihmisille. Toiseksi sosiaalista pääomaa omaavien ihmisten kulttuuri- ja liikuntaharrastuksia tulisi kyetä aktivoimaan esimerkiksi jo olemassa olevia verkostoja vahvistamalla. Jo aiemmassa tutkimusraportissamme tunnistimme henkilöitä ja ryhmiä, joiden odotushorisontissa näyttäytyivät yhteisöllisyyttä lisäävät kulttuuri- ja liikuntapalvelut. Kolmanneksi runsaasti kulttuurista pääomaa omaavat henkilöt ovat palvelutuotannon kannalta sikäli hankalin taho, että heidän odotuksensa ja mieltymyksensä ovat kaikkein eriytyneimmät ja ne eivät näytä useinkaan täyttyvän.

Todellisuudessa ihmisten luokitteleminen taloudelliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen pääomaan kiinnittyen on päätöksenteonkin kannalta hankalaa. Erilaiset pääomat luovat sellaisen sosiaalisen perustan, jonka varassa ihmiset suuntaavat tekemisiään. Palvelutarjonnan toimivuuden edellytys puolestaan

on, että palvelujen tuottajat ja käyttäjät käyvät jatkuvaa vuoropuhelua. Näin luodaan edellytyksiä kulttuuri- ja liikuntapalvelujen suuntaamiselle sekä muotojen ja sisältöjen uudistamiselle.

Päättäjien enemmistö ei kuitenkaan ole ollut juurikaan motivoitunut kasvattamaan näiden palveluiden laajuutta (KAKS 2009, 55, 78–79). Kangas ja Ruokolainen (2012, 12) tarkastelivat kunnallisiin palveluihin liitettyjä tavoitteita, ja jakoivat niiden perustelut kahteen ryhmään: ensinnäkin tavoiteltiin palvelujen järjestämiseen liittyvien kustannusten alentamista ja tehokkuuden lisäämistä New Public Managementin painotusten mukaisesti ja toisaalta kunnallisen päätöksenteon siirtämistä lähemmäs kansalaisia, jolloin argumentteina ovat tasa-arvo, kuntalaisten osallistuminen sekä kuntalaisia lähellä olevien palvelujen mahdollistuminen.

Toiminnallisesti näistä voi seurata yhtälö: samalla kun julkisten toimijoiden tulisi järjestää palvelut yhä tehokkaammin ja pienemmillä kustannuksilla, niiden toteuttamisessa olisi otettava huomioon entistä paremmin kuluttajan valinnanvapaus ja tarpeet. Tästä muodostuu kunnallisten julkisten palveluiden järjestämisessä jännitteisiä kenttiä, joissa esimerkiksi valinnan mahdollisuudet ja oikeudenmukaisuuden toteutuminen ja/tai asiakaslähtöisyys ja ammatillinen valta kilpailevat tavoitteina keskenään. (Kangas ja Ruokolainen 2012, 13–14).

5 Toiveita ja vaikuttamista

Kunnasta puuttuvat kulttuuri- tai liikuntapalvelut saattavat estää ihmisiä harrastamasta vapaa-ajallaan sitä, mitä haluaisivat ja muokkaamasta omaa elämäntyyliään haluamallaan tavalla. Kysyimme käsillä olevassa tutkimuksessa ihmisten halua vaikuttaa kulttuuri- ja liikuntapalvelujen kehittämiseen sekä heidän mahdollisia toiveitaan palvelujen sisällöistä ja järjestelyistä. Mihin ihmisten toiveet kohdistuvat?

Kulttuuri- ja liikuntatoimintaa koskevat toiveet voidaan jakaa sisällöllisesti eri kategorioihin sen mukaan, suuntautuvatko ne taiteeseen/kulttuuriin, urheiluun/liikuntaan vai molempiin. Vastaajaryhmistä suurin on liikuntaan ja urheiluun toiveensa kohdistavat kuntalaiset. Heitä on yli puolet koko sisällöllisiä toiveita esittäneiden joukosta (56 %). Seuraavaksi suurin ryhmä, (25 %), toivoo puolestaan kulttuuriin ja taiteeseen liittyviä sisältöjä. Uusia näkökulmia sekä liikuntaan että kulttuuriin toivoo 19 % vastaajista.

TAULUKKO 1. Kuntalaisten kulttuuri- ja liikuntatoimintaa koskevat toiveet. (Kts. tarkemmin toiveiden sisällöistä CUPOREn julkaisu: https://www.cupore.fi/fi/julkaisut)

Kuntalaisten toiveiden sisältö ja sisällön kohdistuminen
LIIKUNTA JA URHEILU - Kansalaislähtöinen liikunta - Uudet toimintamuodot - Asianmukaiset tilat ja olosuhteet
KULTTUURI JA TAIDE - Kansalaislähtöinen kulttuuritoiminta - Tilat ja sisällöt - Alueellinen saavutettavuus
LIIKUNTA JA KULTTUURI/TAIDE -Uusia tiloja ja toimintaa -Saavutettavuus (alueellisten ja taloudellisten esteiden vähentäminen) -Lapsiperheiden palvelujen lisääminen

Miten ja millä keinoilla kuntalaiset itse haluaisivat ratkaista palvelujen saavutettavuuteen liittyviä ongelmia**?**

Kuntalaiset toivovat ennen kaikkea, että heidän vaikutusmahdollisuutensa paranisivat järjestettäessä kulttuuri- ja liikuntapalveluja. Palveluiden tulisi

olla vaivattomammin käytettäviä. Myös erilaiset käyttäjäryhmät ja mieltymykset pitäisi tunnistaa paremmin. Tarjonnan sisällöt, palvelutuotannon muodot ja vaikuttamiskanavien kehittäminen muodostavat tiiviin kokonaisuuden. Näin ollen ihmisten osallistuminen tulisi ymmärtää siten, että se liittyy vuorovaikutteisesti tarjontaan ja palveluiden muotoihin sekä laajenee palveluiden järjestämistä koskevan osallistumisen suuntaan. Palveluita pitäisikin kehittää tulevaisuudessa tiiviimmin yhteistyössä kuluttajien kanssa samalla heidän toiveisiinsa vastaten.

Vastaukset voidaan jakaa ryhmiin, joista ilmenevät halu vaikuttaa kulttuuri- ja liikuntapalveluiden kehittämiseen sekä vaikuttamisen erilaiset tavat ja kohteet. Eli kyse on siitä, miten, mihin ja millä toimenpiteillä kulttuurin ja liikunnan harrastajat haluaisivat vaikuttaa kehitettäessä palveluja. Samalla kyse on myös siitä, miten kuntalaiset haluaisivat parantaa palveluiden ja omien harrastusmieltymystensä kohtaamista. Yli puolet (53 %) vastanneista haluaa kehittää palveluja sisällöllisesti ja jopa 71 % ottaa kantaa palvelujen järjestelyihin sekä yleensä kuntalaisen asemaan päätöksenteoissa.

TAULUKKO 2. Vaikuttamisen sisällöt ja toiveet vaikuttamisen keinoista (Kts. tarkemmin vaikuttamisen tapojen sisällöistä CUPOREn julkaisu: https://www.cupore.fi/fi/julkaisut)

Vaikuttamisen sisällöt	Toiveet toimenpiteiksi
AKTIIVINEN VAIKUTTAMINEN JA TEKEMINEN	Vastaajan oma aktiivisuus tärkeä. Kunnat mahdollistamaan osallistumista, palautteen antamista ja muutakin kuin vain kyselyihin vastaamista; valmiutta omaan toimintaan; keskusteluja ja kuntalaisten parempaa kuulemista; tiedotuksen parantamista.
KULTTUURI-JA LIIKUNTAPALVELUIHIN OSALLISTUMISEN MAHDOLLISTUMINEN KAIKILLE	Paikallis- ja kuntalähtöistä lähikulttuuria ja – liikuntaa; kohderyhmien tarpeiden selvittäminen (esim. perheet, lapset, nuoret, vanhukset); yhteistoimintaa ja tapahtumia; toimintoja haja-asutusalueille ja sivukylille.
TOIMINNAN TALOUDELLISET RESURSSIT JA NIIDEN TURVAAMINEN	Ilmaisia tai halvempia palveluja; riittäviä taloudellisia resursseja toiminnan ylläpitämiseen; palvelutuotannon turvaaminen kunnan budjetissa.
TOIMINNAN SISÄLTÖJEN JA TARJONNAN KEHITTÄMINEN	Palveluiden sisältöjen ja tarvittavien tilojen kehittäminen; palvelujen laadun parantaminen; palveluiden määrän ja aukioloaikojen lisääminen.
PALVELUJEN TUOTANTOTAPOJEN MONINAISUUS	Yhteistyötä eri toimijoiden välillä; kumppanuuksien ja palveluiden järjestämisvastuun pohdintaa; poliitikkojen ja virkahenkilöstön kanssa toimimista; heidän asenteisiinsa vaikuttamista.

6 Kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjätyypit ja heidän palvelutoiveensa

On hyödyllistä kysyä, voidaanko kerätyn aineiston pohjalta muodostaa kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjätyyppejä? Annettujen vastausten typologisointi rakennettiin keskittymällä kahteen päämuuttujaan. Päämuuttujat valittiin (1) palvelujen käyttöä (kuntalaisten kulttuuri- ja liikuntapalvelujen käyttö ja uusia toiveita palvelutarjontaan) ja (2) osallistumisen esteitä mittaavista kysymyksistä. Typologisointi pohjaa näihin kysymyksiin annettujen vastausten sisällönanalyysiin. Analyysin avulla muodostettiin neljä erilaista palvelujen käyttäjiä kuvaavaa ideaalityyppiä (kuvio 1). Vastaustensa perusteella vastaajat henkilöinä saattavat asettua useampaan käyttäjätyyppiin, jolloin tyyppiryhmiin kuuluvien yhteenlaskettu summa on yhteensä enemmän kuin tutkimuksen vastaajajoukko 675.

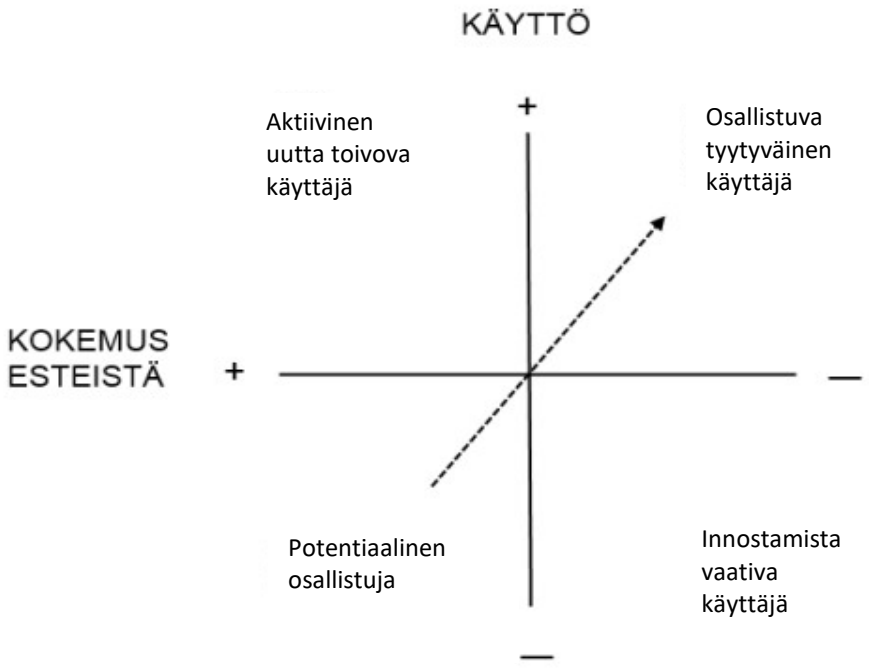

KUVIO 1: Kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjätyypit

Kuviossa käyttäjätyyppi, *osallistuva tyytyväinen käyttäjä,* tuo vastauksissaan esiin tyytyväisyyttä kulttuuri- ja liikuntapalveluihin. Kysymys on varsin pienestä ryhmästä, koska vain 76 koko aineistosta toi vastauksissaan esiin, että heille löytyy kunnasta sopivaa palvelutarjontaa, ja he eivät koe esteitä (tai ilmaise kokevansa) palveluiden käytössä omalla kohdallaan. Kohtaanto oman harrastuksen, toiveiden ja palveluiden välillä toteutuu kohtuullisen hyvin.

Tyyppi, *aktiivinen uutta toivova käyttäjä*, kuvaa niitä vastauksia (331 koko aineistosta), joissa toivotaan uusia kulttuuri- ja liikuntapalveluita kuntaan. Ryhmä koostuu jo tällä hetkellä (suhteellisen) aktiivisista kulttuurin ja liikunnan harrastajista, joiden kohdalla kohtaanto oman harrastuksen, halun ja palvelutarjonnan välillä ei toteudu täysin. Kyse on siis koetuista esteistä, jotka syntyvät omien toiveiden ja kunnan palvelutarjonnan puutteiden välisestä kitkasta.

Innostamista vaativien käyttäjätyyppi (vastauksia 373) ei löydä omaa makuaan vastaavaa sisältöä ja laatua kunnan palvelutarjonnasta. Kuluttajana harrastajat ja asiakkaat voisivat käyttää palveluita enemmänkin, mutta palvelujen huono laatu sekä oman mielenkiinnon puuttuminen ja laiskuus estävät osallistumisen. He tarvitsisivat yleistä innostamista ja kuluttajina vaatimuksiaan vastaavaa sisältöä ja laatua palveluilta.

Potentiaalinen osallistuja tyyppinä kuvaa puolestaan niitä ihmisiä, jotka kärsivät erityisesti rakenteellisista esteistä palveluiden käytön suhteen. Näissä vastauksissa (279) kysymys ei ole palvelun väärästä sisällöstä tai omaan makuun huonosta laadusta, vaan nimenomaan yleisestä saavutettavuuden ongelmasta, kuten välimatkoista ja palvelumaksuista. Kohtaanto oman harrastuksen ja palveluiden välillä on kiinni esteen poistumisesta ja ylittämisestä, mikä voisi tehdä näistä potentiaalisista osallistujista todella osallistuvia kuntalaisia. Sitä kuvaa kuvion nuoli.

Seuraavassa tarkastellaan käyttäjätyyppien piirteitä päämuuttujien pohjalta eli eritellään heidän palvelujen käyttöään ja toiveitaan kulttuuri- ja liikuntapalvelujen järjestämiseksi sekä heidän kokemiaan palveluiden käytön esteitä.

6.1 Osallistuva tyytyväinen käyttäjä

Kulttuurin ja liikunnan harrastajien halua ja toiveita suhteessa kunnan tarjontaan kartoittavaan kysymykseen vastanneista vain 76 ovat yleisesti ottaen tyytyväisiä kuntansa kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjiä, eivätkä toivo kotikuntaansa enempää palveluita. He ovat tyytyväisiä kulttuurin ja liikunnan harrastajia ja palveluiden asiakkaita.

> Osallistuvissa tyytyväisissä käyttäjissä naisia on 44 ja miehiä 32. Ainoastaan kahdeksan vastaajaa (neljä miestä ja neljä naista) on alle 40-vuotiaita ja ylivoimaisesti suurin osa (68) on yli 40-vuotiaita. Noin 2/3 heistä on yli 50-vuotiaita (56 vastaajaa). Hieman vajaalla puolella (34) osallistuvista tyytyväisistä käyttäjistä on joko akateeminen loppututkinto tai ammattikorkeakoulututkinto. Suurin osa tyytyväisistä asuu kaupungissa (55 vastaajaa). Käyttäjätyyppiin kuuluvat ovat suhteellisen hyvätuloisia. Voisi todeta, että heillä on riittävästi myös taloudellista pääomaa osallistumiseen ja täten myös kulttuurisen pääomansa ylläpitämiseen ja kasvattamiseen. Heistä noin 2/3 (50 henkilöä) sijoittuu henkilökohtaiselta tulotasoltaan yli 30 000

euroa vuodessa tienaavien joukkoon, joko aineiston mediaanituloryhmään (26 vastaajaa, 30 001–40 000 €/v) tai sen yläpuolelle (24 vastaajaa). 18 tyytyväistä vastaajaa ansaitsee 40 001–60 000 euroa vuodessa ja 6 vastaajaa yli 60 000 euroa vuodessa. Ainoastaan yksi alle 10 000 €/vuodessa ansaitseva vastaaja ilmoittaa olevansa tyytyväinen kotikuntansa tarjoamiin palveluihin.

Osallistuvat tyytyväiset käyttäjät pitävät kotikaupunkinsa tai -kuntansa tämänhetkistä tarjontaa riittävänä. Enemmistö palveluihin ja tarjontaan tyytyväisen ryhmän vastaajista asuu kaupungeissa, yhteensä 55 vastaajaa. Esimerkiksi Helsingin ytimessä asuvalle nuorelle ja hyvätuloiselle aikuiselle palveluja on riittävästi. Toisaalta esimerkiksi naapurikaupungin tarjontaa käytetään myös hyväksi, ja muutama vastaaja on sitä mieltä, että paikkakunnan koko asettaa omat rajoitteensa kuluttajien toiveiden realistisuudelle, eli vähempäänkin voi olla tyytyväinen.

Liikuntaa ja kulttuuria eivät vastaajat vastauksissaan juuri erikseen erittele, vaan niissä todetaan yleisesti kunnan palveluiden olevan kokonaisuutena riittäviä heidän omiin tarpeisiin. Ainoastaan muutama vastaaja tekee erottelun, ja tällöinkin sekä kulttuuria että liikuntaa katsottiin olevan tarpeeksi. Korkea koulutus, hyvätuloisuus ja keski-ikäisyys sekä asuinpaikka suuren kaupungin keskustassa kuvastavat hyvin tyypillisen osallistuvan tyytyväisen palveluiden käyttäjän sosiaalista taustaa. Tällaisen henkilön kohdalla palveluiden tarjonta ja omien mieltymysten kohtaanto toimii.

Alueellisesti tarkastellen suurten keskusten (suhteellisen hyvätuloiset) asukkaat ovat palveluiden suhteen hyvässä asemassa, kuten nämä kaupunkilaiset vastaajat: *"Mikkelissä on riittävästi erilaista toimintaa liikunnalle ja kulttuurille"* (Nainen, 60 v, 30 001–40 000 €/v); *"Turussa on erinomaiset kulttuuri- ja liikuntapalvelut."* (Nainen, 50 v, akateeminen loppututkinto, 40 001–50 000 €/v.); *"Tampereella on erittäin hyvä tarjonta."* (Mies, 56 v, akateeminen loppututkinto, yli 60 001 €/v.)

Etenkin hyvätuloisten kohdalla palveluiden käyttämisen nähdään usein olevan myös omasta tahdosta ja aktiivisuudesta kiinni. He näkevät, että kuntalaisilla on itselläänkin oltava vastuuta itsestään ja osallistumisesta erilaiseen toimintaan. Esiin nostetaan ajatus, että palveluita voi olla järjestämässä myös kuntalainen itse vapaaehtoistoiminnan kautta. Osallistuvien tyytyväisten kuntalaisten joukossa osa siis korostaa oman tyytyväisyytensä lisäksi nimenomaan ihmisen omaa vastuuta palveluiden käyttämisessä.

Muutama tyytyväinen hyvätuloinen miesvastaaja ilmaisee poikkeavan mielipiteen kulttuuri- ja liikuntapalveluiden tarpeellisuudesta yleisesti. He haluavat ennemminkin palveluiden karsintaa ja korostavat harrastajien omaa vastuuta palveluista ja niiden rahoituksesta.

6.2 Aktiivinen uutta toivova käyttäjä

Tähän käyttäjätyyppiin lukeutuvat harrastajat haluavat kuntaansa lisää kulttuuri- ja liikuntapalveluja (joko molempia tai erityisesti kulttuuriin tai liikuntaan liittyviä palveluita) ja ovat selvästi tietoisia siitä, mitä haluavat, sillä he esittävät toiveensa usein hyvin yksityiskohtaisesti. Uusien toiveiden takana on este siinä mielessä, että puuttuva palvelu estää ihmistä harrastamasta täysipainoisesti haluamaansa asiaa. He tunnistavat hyvin oman kuntansa palvelutarjonnan puutteet erotuksena epämääräisemmästä ”ei ole minulle kiinnostavaa tarjontaa” -suhtautumisesta. He eivät ole tyytyväisiä kuntansa kulttuuri- ja liikuntamahdollisuuksiin. Näiden ihmisten elämäntapaan kytkeytyvät kulttuuriset tarpeet eivät näytä tyydyttyvän kuntien nykyisellä palvelutarjonnalla.

> Käyttäjätyyppiin luettiin yhteensä 331 vastausta (90 miestä ja 241 naista), joista 50–59 -vuotiaat ovat suurin yksittäinen ikäjoukko, heitä on 104 henkilöä. Alle 40-vuotiaita on edelliseen ryhmän verrattuna enemmän (92), 40–49-vuotiaita 77 ja 60-vuotiaita ja vanhempia 58. Yli puolella (209) koko joukosta on akateeminen loppututkinto tai ammattikorkeakoulututkinto. Lähes 2/3 asuu kaupungissa (192). Tulotasoltaan ryhmä on moninainen: pienituloisia on noin puolet (175) koko joukosta. Hieman vajaa kolmasosa ryhmästä ansaitsee vuodessa 20 001–30 000 euroa. Lähes saman verran (74) on niitä, joiden vuositulot ovat vähintään 40 001 euroa tai enemmän. Verrattuna tyytyväisten käyttäjien joukkoon (ryhmä 1), aktiivisissa mutta uusia mahdollisuuksia toivovissa harrastajissa korostuvat naiset ja aineiston mediaanituloa (30 001–40 000 euroa/v.) vähemmän ansaitsevat henkilöt.

Joukon vanhimmat nais- ja miesvastaajat ovat hyviä esimerkkejä ryhmään lukeutuvista kulttuurisesti aktiivisista ja kiinnostuneista ihmisestä, joilla on konkreettisia toiveita. He osoittavat kommenteissaan kiinnostusta kulttuuria kohtaan ja toivovat lisää omaan kiinnostukseensa liittyviä mahdollisuuksia.

Ryhmän nuorimmat mies- ja naisvastaajat esittävät puolestaan kulttuuriin ja liikuntaan liittyviä monia toiveita. Tilojen läheisyys ja mahdollisuus niiden laajempaan hyödyntämiseen on tärkeätä. Erityisesti naisten kulttuuria ja liikuntaa koskevissa toiveissa tulevat esiin myös palvelujen edullisuus ja maksuttomuus sekä niiden suuntaaminen lapsille ja nuorille ynnä koko perheelle yhteisesti.

Pienituloiset harrastajat haluaisivat, että kulttuuri- ja liikuntapalveluissa huomioidaan myös heidät, joilla ei ole välttämättä varaa kalliiseen ja kuluttajamaiseen harrastukseen liikunnan tai kulttuurin parissa

6.3 Innostamista vaativa käyttäjä

Kolmas käyttäjätyyppi edustaa kuluttajamaista asennetta. He harrastavat ja kuluttavat palveluja, mutta voisivat olla aktiivisempia. Kyse on toisaalta omaa innostumista ja kiinnostuksen herättämistä sekä toisaalta palveluiden räätälöintiä, laadun ja sisältöjen parantamista haluavista palvelujen käyttäjistä. He vaativat kulttuuri- ja liikuntapalvelutarjonnan sopivuutta kuluttajan omaan sisällölliseen makuun, laatuvaatimuksiin ja omaan kiireiseen elämäntilanteeseen. Osallistumattomuus palveluihin johtuu ensisijaisesti ihmisten omista asenteista ja heidän asettamastaan palvelujen vaatimustasosta. Tämä käyttäjätyyppi voidaan jakaa erilaisiin alaryhmiin sen perusteella, mikä estää käyttäjää osallistumasta palveluihin ja palvelutarjontaan.

> Käyttäjätyyppi muodostettiin 337 vastaajan näkemyksistä. Heistä on miehiä 119 ja naisia 254. Koko joukosta yli puolet (215) ovat 40–59-vuotiaita; lähes joka neljäs (89) on alle 40-vuotias ja lähes joka viides (69) 60-vuotias tai vanhempi. Nuorin vastaaja on 19-vuotias, vanhin puolestaan 79 vuotta täyttänyt. Alle 40-vuotiaita miehiä on 25, naisia 64. Akateeminen tai ammattikorkeakoulututkinto on yli puolella (223) vastaajista. Kaupunkilaisia ryhmästä on noin 2/3, yhteensä 240 henkilöä ja heistä yli puolet lähiöistä (140); maaseudulla asuvia on 133 (haja-asutusalue 68, kuntakeskus 65). Ansiotyössä on 269 vastaajaa. Pienituloisia (alle 10 000 tai 10 001–20 000 euroa vuodessa) on yhteensä 66 henkilöä (miehiä 22, naisia 44). Hyvätuloisia (vähintään 40 001 euroa vuodessa tai enemmän ansaitsevat) yhteensä 95 henkilöä (miehiä 41, naisia 54). Mediaanituloisia tai enemmän ansaitsevia on 203 eli yli puolet kaikista.

Ajanpuute ja kiire

Yhteensä 116 vastaajaa mainitsee vastauksessaan ajanpuutteen ja kiireen syyksi, miksi ei käytä jotain tarjolla olevaa palvelua. He harrastavat jo ja käyttävät palveluita, mutta voisivat käyttää oman ajan salliessa enemmänkin. Monet ajanpuutteesta kärsivät kokevat hieman voimattoman oloisesti, että kunta tai kaupunki ei voi tehdä mitään heidän hyväkseen, koska ajanpuute on heidän oma ongelmansa. Tässä alaryhmässä tyypillinen miesten vastaus kuuluukin yksinkertaisesti: ”aika ei riitä”. Muutama ajanpuutteen vaivaamasta joukosta erittelee tarkemmin, miksi aika ei riitä. Tyypillinen ajanpuutetta valittava mieskuluttaja on kaupungissa asuva keski-ikäinen tai eläkeikää lähestyvä, kohtuullisen hyvätuloinen työssäkäyvä mies.

Yksi hyvätuloinen miesvastaaja kokee, että ajanpuutteesta huolimatta vastuu käytöstä on pääasiassa käyttäjällä itsellään. Toisaalta hän ehdottaa kulttuurin tuottamisen ja kuluttamisen mallien kehittämistä enemmän käyttäjien tarpeita vastaavaksi.

Myös naisten vastauksissa mainitaan usein työstä johtuva kiire, mikä estää palveluiden käyttöä. Kukaan alle 35-vuotias ei kuitenkaan mainitse työtä

suoraan aikaresurssien viejänä, mutta 35–59 -vuotiaiden naisten keskuudessa työhön liittyvät esteet ovat erittäin yleisiä. Muun muassa vuorotyö, työhön liittyvä matkustaminen ja iltatyöt estävät harrastamista. Osa naisista mainitsee nykyisten harrastusten ja kotitalouden hoitamisen vievän aikaa uusilta harrastuksilta.

Mielenkiinnon puute ja laiskuus

Lähes joka kolmannessa tähän käyttäjätyyppiin lukemassamme vastauksessa (162 vastaajaa, 56 miestä, 106 naista) tuodaan esiin oma mielenkiinnon puute joko yleisesti kulttuuria, liikuntaa tai molempia kohtaan tai laiskuuden syyksi osallistumattomuuteen. Vastaajat ovat innostumista tarvitsevia kulttuurin ja liikunnan harrastajia. Lähes 2/3 tästä joukosta asuu kaupungissa (yhteensä 112 henkilöä). Yhteensä 53 henkilöä joukosta ansaitsee vuodessa korkeintaan 20 000 euroa. Sekä 20 001–30 000 euroa vuodessa ansaitsevia että mediaanituloisia on yhtä suuri määrä, 46 ja 37 vastaajaa ansaitsee enemmän kuin mediaanitulon verran vuodessa.

Useat (sekä kaupungissa että maalla asuvat, yli 45-vuotiaat) kertovat nimenomaan oman laiskuuden olevan suuri syy osallistumattomuudelle. Toisaalta laiskuus mennä ja osallistua kulttuuri- ja liikuntapalveluihin ei tarkoita välttämättä sitä, että henkilöllä ei olisi mitään omaa kulttuuriin tai liikuntaan liittyvää harrastuneisuutta tai elämäntyyliä.

Palveluiden huono laatu: sisällöt, järjestämistavat ja olosuhteet

Sen lisäksi, että vastaajia yksinkertaisesti eivät ”kiinnosta tai innosta” kulttuuri- ja liikuntapalvelut, voidaan innostamista vaativan käyttäjätyypin sisältä muodostaa ryhmä, joka ilmoittaa oman osallistumattomuuden tai palveluiden käyttämättömyyden syyksi huonot tai itselle sopimattomat sisällöt tai vaihtoehtoisesti tasoltaan palvelujen huonon laadun, huonolaatuiset tilat ja olosuhteet. Heitä toiminta kiinnostaa, mutta samalla he vaativat sisällöiltä ja tiloilta laatua ja sopivuutta omaan makuun. Palvelun huono taso ja laatu, huonot olosuhteet ja tilat, ammattitaidottomuus, huono ”imago”, epäsopivuus tai itselle epäsopiva sisältö vaivaavat heitä.

Yleisesti ottaen sisältö- ja laatutietoisten kuluttajien joukon kommentit ja näkemykset palveluiden sisällöstä ja laadusta vaihtelevat, mutta kokoavana teemana on laadun ja sisällön kohtaamattomuus oman kiinnostuksen tai vaatimustason kanssa.

Vastausten pohjalta voidaan hahmotella melko suuri joukko, jonka mielestä nykyiset palvelut eivät laadultaan tai sisällöltään sekä olosuhteiltaan vastaa omaa mieltymystä ja vaatimustasoa. 143 vastaajaa (miehiä 50, naisia 93) ottaa kantaa palvelun laatuun, sisältöön tai olosuhteisiin tai useampiin näistä palveluiden käyttämättömyyden syynä.

Joukossa on 36 alle 40-vuotiasta vastaajaa (14 miestä ja 22 naista). Suurin yksittäinen ikäryhmä on 50–59 -vuotiaat naiset, joita on 36. Yli puolet

vastaajista (82) asuu kaupungissa ja 61 vastaajaa maaseudulla. Yhteensä 22 vastaajaa ansaitsee alle 10 000 euroa tai 10 001–20 000 euroa vuodessa. Yli puolet heistä (86) myös ansaitsee vuodessa vähintään aineiston mediaanitulon verran (30 001–40 000 euroa vuodessa). Sisältöjen, laadun tai tilojen takia osallistumatta jättävien joukossa painottuvat siis hieman muita enemmän hyvätuloiset.

Alle 40-vuotiailla on monia laatuun ja sisältöön liittyviä selkeitä syitä jättää käyttämättä palveluita.

Usein vastauksissa mainitaan ”väärä sisältö” tai ”huono laatu” suhteessa omaan haluun tai odotuksiin. Tällaiset vastaukset kuvaavat kuluttajuutta, jossa halutaan juuri itselle sopivaa palvelua. Muutamat tietoiset kuluttajat ottavat suoraan kantaa hinta-laatu -suhteeseen, mikä kertoo nimenomaan kuluttajamaisesta suhtautumisesta palveluun. Rahoille tulisi saada parempaa vastinetta eli tuotteen tulisi olla parempi.

Jotkut vastaajat keskustelevat yksityisistä palveluista suhteessa omaan osallistumiseen sekä palveluiden käyttöön ja pitävät niitä kunnallisia parempina.

Muutamat maaseudulla asuvat vastaajat ottavat kantaa kunnan kulttuuri- ja liikuntapalveluiden sisällölliseen laatuun yhdessä saatavuuden kanssa. Koetaan, että vähäinenkään tarjonta ei vastaa omaa makua tai tarjonta ei ole itselle sopivaa.

Osa vastaajista kertoo ”korkeakulttuurisen” sisällön olevan epäsopivaa ja toisaalta jotkut taas eivät siedä ”populaaria” tai ”muodinmukaista” sisältöä:

Monet keski-ikäiset ja lähellä eläkeikää olevat naiset kertovat, että massatapahtumat ja tasapäistetty tuotanto eivät ole heitä varten. Osa heistä haluaa mieluummin toimia omaehtoisesti ja toivoisi, että erityisryhmiä huomioitaisiin sisällöissä. Tämä kuluttajien joukko kaipaa yksilöllisempää, itsenäistä toimintaa.

Palvelujen tarjontaan liittyvät huonot tilat ja suorituspaikat muodostuvat joillekin palveluiden käyttämättömyyden syyksi. Tähän joukkoon kuuluu 17 miestä (seitsemän alle 40-vuotiasta) ja 12 naista (yksi alle 40-vuotias). Kaupunkilaisia tässä joukossa on 18. Näissä vastauksissa nousevat esille etenkin liikuntaan liittyvät tilat ja suorituspaikat. Vain yksi naisvastaaja tuo esiin suoraan taiteeseen liittyvän tilan.

6.4 Potentiaalinen osallistuja

Potentiaalisilla osallistujilla tarkoitetaan tässä yhteydessä niitä erilaisista esteistä kärsiviä kuntalaisia, jotka voisivat (ja haluaisivat) potentiaalisesti käyttää palveluita ja osallistua palvelutarjontaan, jos se olisi heille mahdollista eikä mikään (rakenteellinen este) estäisi palveluiden käyttöä. Geir Vestheimin (2009) käsitteitä mukaillen kyse on potentiaalisesta yleisöstä, joka odottaa

muuttumista osallistuvaksi yleisöksi kulttuuri- ja liikuntapoliittisten toimien myötä (esteiden poistaminen). Miten muuttaa potentiaalisten käyttäjien joukko osallistuvaksi joukoksi/yleisöksi?

> Neljäs käyttäjätyyppi muodostuu 279 vastauksesta. Vastaajista miehiä on 74, naisia 205. Ikäryhmittäin joukko jakaantuu niin, että alle 40-vuotiaita on 81 ja 40–49 v 61. Suurin yksittäinen ikäryhmä ovat 50–59 -vuotiaat (85). Yli 60-vuotiaita on 52. Nuorin vastaaja on 20 v ja vanhin 80 v. Akateeminen loppututkinto tai ammattikorkeakoulututkinto on hieman yli puolella vastaajista (159). Kaupunkilaisia joukosta on noin 2/3 (193), maaseudulla asuvia 86. Pienituloisia (alle 10 000 tai 10 001–20 000 euroa vuodessa ansaitsevia) vastaajista on 74, joista miehiä on 25 ja naisia 49. Hyvätuloisia (vähintään 40 001 euroa vuodessa tai enemmän ansaitsevia) on yhteensä 52, miehiä 18, naisia 34.

Palvelujen ajankohdat

Palveluiden huonosta ajankohdasta kärsii tietty joukko potentiaalisia osallistujia. Kulttuuri- ja liikuntapalveluiden itselleen epäsopivan ajankohdan mainitsee heistä joka viides, (119, miehiä 20, naisia 99). Kaupungissa asuvia heistä on lähes 2/3 (84). Epäsopiva ajankohta muodostuu esteeksi hyvin monen ikäisille palveluiden käyttäjille aivan vanhimpia lukuun ottamatta (yksikään 70-vuotias tai vanhempi ihminen ei valita epäsopivasta ajasta). Nuorten alle 40-vuotiaiden mielestä ajankohta on este hyvin usein. Ajankohta on este ansiotyössä tai yrittäjänä työskenteleville (vastaajista 104). Muun muassa vuorotyöstä aiheutuu ongelmia.

Liian vähäiset aukioloajat ovat yleinen ongelma. Todetaan, että viikonloppuisin olisi aikaa, mutta palvelua ei silloin ole saatavilla.

Ansiotyössä käyvät kuntalaiset ottavat kantaa myös kunnan palveluiden aikataulujen jäykkyyteen. Vastauksissa esiintyy arvioita yksityisten palveluiden joustavuudesta verrattuna kunnallisiin palveluihin. Kunnan palveluiden nähdään olevan liian joustamattomia aikataulujen suhteen.

Palveluiden hinnat ja maksut

Yhteensä 117 vastaajaa (35 miestä, 82 naista) kertoo palvelujen maksujen ja hintojen muodostavan esteen palveluiden käytölle. Heistä yli puolet (75), kuuluu aineiston mediaanituloa alempiin tuloluokkiin. Mediaanituloisia henkilöitä heistä on 27. Palveluiden hinnat ja maksut esteiksi kokevat ovat harvoin suurituloisia, sillä kaikista hintakysymykseen vastanneista (117) vain 15 henkilöä ilmoittaa henkilökohtaisiksi vuosituloikseen 40 001 euroa vuodessa tai enemmän.

Kolmasosa hinnat ja maksut esteiksi kokevista vastaajista (37) on alle 40-vuotiaita. Alle 30-vuotiaita heistä on lähes puolet eli 12 henkilöä. Suurin joukko vastaajista (80) ilmoittaa olevansa ansiotyössä, mutta hintoja ja

maksuja kommentoivien ihmisten joukko sisältää myös muunlaisia ryhmiä, kuten yrittäjät sekä eläkkeellä, opiskelijoina, sairauslomalla ja työttöminä olevat. Hinnat ja maksut esteiksi kokevien joukko on siis moniääninen.

Palveluiden hinnat ja maksut sekä yleinen maksullisuus tai maksuttomuus ovat keskeisimpiä tasa-arvoon ja palveluiden saavutettavuuteen sekä toisaalta kuntalaisuuden ja kuluttajuuden väliseen suhteeseen liittyviä kysymyksiä. Tämä joukko siis haluaisi harrastaa, mutta palveluiden hintojen ja maksujen takia oma harrastus saattaa jäädä. Samalla kyse on yhdestä ydinkysymyksestä, kun puhutaan kuntalaisista kulttuuri- ja liikuntapalveluiden asiakkaina tai kuluttajina. Kuluttajuuteen liittyvät tietyn tuotteen tai palvelun vapaa valitseminen ja maksaminen niistä. Tasa-arvoiseen kuntalaisuuteen (kansalaisuuteen) taas voidaan liittää periaate kaikkien mahdollisuudesta saavuttaa palvelut. Kyse on julkisen palvelun ja kaupallisten arvojen keskinäisestä suhteesta sekä palvelujen rahoituksesta.

Yleisesti ottaen palveluiden hinnat ja maksut ovat pienituloisille palveluiden käytön keskeisiä esteitä. Näitä esteitä nostivat esiin erityisesti lapsiperheet, pienituloiset, opiskelijat, eläkeläiset ja työttömät. Yleisin vastaus on lyhyt toteamus siitä, että ”kallis hinta” tai ”rahan puute” muodostavat esteen palveluiden käytölle. Taloudellisen pääoman puute estää ihmisiä keräämästä lisää tai ylläpitämästä myös sosiaalista ja kulttuurista pääomaa harrastamisen, kulttuuriin ja liikuntaan osallistumisen kautta.

Muutamat aineiston mediaanitulon verran (30 001–40 000 euroa vuodessa) tai enemmän tienaavat kokevat tärkeänä mahdollisuuden valita ja valikoida, kuinka paljon ja mitä palveluja käytetään. He pystyvät jo tekemään ainakin jotain haluamaansa palveluiden maksuista huolimatta.

Palveluiden sijainti ja välimatkat

Kaikkiaan 110 vastaajaa (miehiä 26, naisia 84) mainitsee palvelujen sijainnin, pitkän matkan palveluiden luo ja julkisen liikenteen puutteen esteeksi palveluiden käytölleen. Maaseudulla asuu vajaa puolet (44) palveluiden saavutettavuuteen kantaaottavista. Alle 40-vuotiaita on tässä joukossa 28 henkilöä.

Tulotasoltaan palveluiden huonosta sijainnista, huonosta julkisesta liikenteestä ja pitkistä etäisyyksistä kärsivät sijoittuvat eri tuloluokkiin, mutta selvästi yli puolet vastaajista (yhteensä 68) ansaitsee alle aineiston mediaanitulojen verran: 31 vastaajaa sijoittuu tuloryhmään 10 001–20 000 euroa vuodessa ja 29 vastaajaa seuraavaan ryhmään, 20 001–30 000 euroa vuodessa. Kahdeksan vastaajaa ansaitsee alle 10 000 euroa vuodessa.

Monet potentiaaliset osallistujat kärsivät palvelujen huonosta sijainnista ja huonoista kulkuyhteyksistä. Kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjien tasa-arvoisuuden kannalta erittäin tärkeä kysymys on palvelujen alueellinen sijainti ja alueellinen saavutettavuus. Palvelujen saatavuus ja tasa-arvo ovat palvelujen hintojen ohella yksi hyvinvointivaltiollisen palvelutarjonnan ja

aluepolitiikan ydinkysymyksiä. Kyse on siitä, kehitetäänkö tiloja ja palveluita alueellisesti maan eri kolkkiin tasa-arvoisesti ja kaikille tuloryhmille sopivasti vai korostuuko tarjonnassa markkinaehtoisuus ja keskusten kehittäminen alueiden kustannuksella. Oma kysymyksensä on pohtia, mitä kaikkia palveluita ja missä laajuudessa voidaan järjestää myös syrjäisemmillä seuduilla kaukana kuntakeskuksista.

Pienituloiselle matkustaminen palveluiden luo joko julkisella liikenteellä (jos sitä edes on käytettävissä) tai autolla voi muodostua liian kalliiksi. Yleisesti vastauksissa nousevat esteinä esiin palvelujen huono sijainti, matkan pituus, huono julkinen liikenne (ja vastaajan auton puute) ja yleisesti pitkät etäisyydet. Jotkut vastaajat kertovat esteen syyksi pelkän ”matkan” tai ”sijainnin”, jolloin on vaikea hahmottaa, onko kyse lähinnä omasta viitseliäisyyden puutteesta lähteä, vaikka palvelu voisi olla suhteellisen lähelläkin.

Maaseudulla asuvat (sekä taajamissa että haja-asutusalueella) korostavat, että etäisyydet ovat pitkiä esimerkiksi kuntakeskukseen ja että kaikkialle täytyy lähteä omalla autolla huonon julkisen liikenteen tai sen puuttumisen takia. Tämä estää muun muassa liikuntapalveluihin osallistumista. Palveluiden pariin saattaa olla kymmeniä kilometrejä. Maaseudun asukkaiden vastauksissa näkyy huoli siitä, että alueellinen tasa-arvo palveluiden saavutettavuudessa ei toteudu palvelujen puuttumisen tai huonon julkisen liikenteen takia - palveluiden ja käyttäjien halujen kohtaanto ei toimi. Toisaalta kyse on myös siitä, että käyttäjän haluamaa palvelua ei ole lähellä.

Myös kaupunkilaisten vastauksissa korostuvat huono ja kallis julkinen liikenne sekä kulkuyhteyksien puuttuminen. Esimerkiksi kuntaliitosten takia kaupunkiseudut saattavat olla erittäin laajoja ja maaseutumaisia. Tämä käy ilmi muutamien kaupunkimaisella seudulla asuvien vastauksista. Kaupunkilaisten vastauksissa korostuu myös se, että autottomalle on hankalaa päästä palveluiden pariin. Aineistossamme pääosin lähiöissä asuvat ottavat kantaa palveluiden saatavuuteen, usein toteamalla jotain sijainnista tai pitkästä välimatkasta.

Informaation puute

Noin 20 kuntalaista (6 miestä, 14 naista), ilmoittaa palveluiden käytön esteeksi informaation puutteen tai puutteet tiedonkulussa. Valtaosa tästä joukosta asuu kaupungissa (17) ja sijoittuu tulotasoltaan väleille 20 001–30 000 euroa vuodessa (6) tai 30 001–40 000 euroa vuodessa (7). Iältään näin vastaavat sijoittuvat vaihtelevasti eri ikäryhmiin aina 27-vuotiaasta 70-vuotiaaseen. Lähes puolet tästä joukosta on alle 40-vuotiaita.

Palvelutarjonnasta tiedottamisen vähäisyys ei ole kovin yleinen ongelma vastaajien keskuudessa. Yllättäen moni tiedonpuutetta valittavista vastaajista asuu suuressa tai kohtuullisen isossa kaupungissa.

7 Johtopäätökset

Kulttuuri- ja liikuntapalvelut ovat osa peruspalveluja. Julkiset palvelut eivät perinteisesti tavoittele voittoa, vaan tavoitteena on taata kaikille ihmisille mahdollisuus hyviin peruspalveluihin. Julkisten (sekä valtion että kuntien) talouksien ongelmat vaikeuttavat julkisten palvelujen järjestämistä ja tuottamista. Ajankohtaiset maakuntahallinto- ja tulevaisuuden kuntahankkeiden toteuttajat ovat uusien haasteiden edessä. Tämän tutkimuksen kysymykset, mitä toiveita ja odotuksia kuntalaisilla on kulttuuri- ja liikuntapalveluiden ja oman vapaa-ajan harrastamisensa suhteen sekä miten kuntalaiset haluaisivat osallistua, vaikuttaa palveluihin ja niiden järjestämiseen, ovat uudistusten keskiössä. Kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjätyypit avaavat kunnallisten julkisten palveluiden järjestäjille moniaineksisen ilmiökentän, jonka pääviesti on osallistumisen näkökulma.

Toiveita palvelujen sisällöille

Analyysimme tuottaa ymmärrystä siitä, miten suomalaisten kuntien asukkaat tuottavat osallistumisessaan kulttuuri- ja liikuntatoimintoihin muutosta, jollaisesta puhutaan paljon julkisten palvelujen uudessa konseptoinnissa. Erilaisissa johtamisopeissa, palvelumuotoilussa ja monissa muissa uusissa kehittämistoimenpiteissä korostetaan käännöstä kansalaisesta kuluttajaksi sekä hyvinvointipalveluiden muutosta julkisesta palvelusta markkinaperusteiseksi palveluksi (Clark, Newman, Smith 2007; Palola 2011; Miettinen 2014).

On alettu puhua myös palvelujen yhteistuotannoista, joissa kansalaisyhteiskunnan (kolmannen sektorin) sekä markkinoiden (yksityisen sektorin) roolia palvelutuotannoissa halutaan kasvattaa (Erikson 2010). Tällöin käsillä olevan tutkimuksen kysymykset siitä, mitä kuntalaiset haluavat, mitkä tahot heidän mielestään määrittelevät kuntalaisten tarpeet ja keille palvelut mahdollistuvat, ovat tärkeitä. Elämän yksilöllisyyttä painottavassa kuluttaja-ajattelussa ihmiset luovat ja valitsevat oman elämäntyylinsä kuluttajina markkinoilla. Samalla vapaa-aikapalvelujen merkitys on yksilölle aikaisempaa merkittävämpi.

Ihmisten elämäntapojen ja -tyylien moninaistuminen näkyy ihmisten toiveissa. Ihmisillä on laaja skaala erilaisia toiveita – aivan kuten liikunta- ja kulttuuriharrastuksiakin. Kuntalaisilla on myös runsaasti mielipiteitä kulttuuri- ja liikuntapalveluiden tarjonnasta ja omasta harrastamisestaan. Tässä tilanteessa kulttuuri- ja liikuntapolitiikan organisointiin kohdistuu haasteita. Toimet palveluja koskevan tasa-arvon lisäämiseksi sekä toimintaan ja päätöksentekoon kohdistuvan osallistumisen mahdollistamiseksi olisi uudelleenarvioitava.

Uusia sisältöjä ja mahdollisuuksia kuntansa palveluihin toivoivat erityisesti suhteellisen pienituloiset vastaajat. He olivat tyytymättömiä liikunta- ja kulttuuripalveluiden nykytarjontaan ja palveluiden muotoihin. Eri

vastaajakategorioissa mediaanituloa vähemmän ansaitsevat nousevat esiin etenkin liikuntapalveluiden ilmaisuutta tai edullisuutta toivovien kohdalla. Lisäksi keskeinen toive pienituloisempien keskuudessa on ylipäätään kulttuuri- ja liikuntapalveluiden perusresurssien turvaaminen. Vastakkainen näkemys yrittäjämäisemmin ajattelevilta siirtäisi palveluissa yhä enemmän vastuuta ihmisille itselleen.

Erityisesti liikuntaan ja urheiluun toiveensa kohdistaneet haluavat omaehtoisuutta ja kansalaislähtöisyyttä palveluihin. He odottavat kansalaisten toiveista nousevaa liikuntatoimintaa, kuntoliikuntaa, uusia harrastusryhmiä sekä mahdollisuuksia uusiin liikuntamuotoihin. Usein näihin toiveisiin kytkeytyvät saavutettavuuden parantamista ja myös ilmaista tai edullista harrastamista koskevat toiveet. Kansalaislähtöisyyttä liikunnassa korostavat etenkin alle 40-vuotiaat naiset. Saman ikäryhmän miesten toiveet sen sijaan kohdistuvat konkreettisemmin liikuntatiloihin, suorituspaikkoihin sekä niiden ylläpitoon.

Myös kulttuuriin ja taiteeseen toiveensa kohdistavat korostavat kansalaistoimintaa. Puolet taide- ja kulttuuripalveluiden kehittämiseen odotuksensa kohdistavista lukeutuu omaehtoista toimintaa kaipaavien ryhmään. He toivovat kuntiin lisää osallistavaa ja omaehtoista kulttuuritoimintaa, jonka sisältö määrittyy kuntalaisten omista toiveista käsin.

Kulttuuriesityksiä ja -tilaisuuksia haluttaisiin lähemmäs kuntalaisia. Lisäksi toivottiin laitosten monipuolisempaa ja jakelultaan tasa-arvoisempaa toimintaa. Palveluiden sisältöä ajatellen on mielenkiintoista, että kaksi kolmesta tällaisia tasa-arvon ja monipuolisuuden toiveita esittäneistä vastaajista asuu kaupungissa. Sivukylillä palveluiden hajauttamisella nähdään myös paikallisen kulttuuriperinnön vaalimiseen kytkeytyvää arvoa.

Pienituloisten huomioon ottaminen palveluita järjestettäessä korostuu sekä kulttuuriin että liikuntaan toiveita kohdentavien joukossa. Haluttaisiin palveluita, jotka ovat sekä sisällöltään vaihtelevia että myös pienituloisten käytettävissä -joko maksuttomina tai nykyistä halvempina.

Vaikutusmahdollisuuksien parantaminen

Kuntalaiset eivät olleet kaikilta osin tyytyväisiä vaikutusmahdollisuuksiinsa. Keskeisenä viestinä nousi esiin, että kuntalaiset toivoivat omien vaikutusmahdollisuuksiensa paranevan järjestettäessä kulttuuri- ja liikuntapalveluja. Palautetta annettiin myös siitä, että palvelujen tulisi olla käytettävissä vaivattomammin. Niistä tulisi myös tiedottaa paremmin ja kohdennetummin. Palveluja tulisi tuottaa aiempaa enemmän yhteistyössä niiden käyttäjien kanssa.

Tutkimusaineistomme pohjalta löytyi viisi erilaista palvelutuotannon vaikuttamisen keinoa ja kohdetta sekä niihin liittyvää toimenpidettä. Vastaajien aktiivinen halu omakohtaiseen vaikuttamiseen, motivaatio itse tekemiseen ja dialogeihin osallistumiseen erottui ensimmäisenä.

Toimenpiteiksi esitettiin vastaajan oman aktiivisuuden hyödyntämistä sekä erilaisen palautteen antamista. Myös kuntalaisten aiempaa parempaa kuulemista korostettiin.

Toiseksi haluttiin lisätä kuntalaisten aktivointia sekä kulttuurin ja liikunnan lähempää yhteistoimintaa. Toimenpiteinä olisivat paikallis- ja kuntalähtöisen lähikulttuurin organisointi, kohderyhmäanalyysit, yhteistoiminta ja tapahtumat sekä palvelujen tarjoaminen myös haja-asutusalueilla ja sivukylillä.

Budjetointi, talousasiat ja palveluiden resurssit nähtiin kolmantena keskeisenä toimenpidekokonaisuutena palvelujen mahdollistumissa. Toimenpiteiksi nimettiin ilmaiset tai edulliset palvelut, riittävien kunnallisten resurssien suuntaaminen kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuottamiseen sekä palvelutuotannon turvaaminen osana kunnan kokonaisbudjetointia. Erityisesti korostettiin sitä, että kuntalaisilla tulisi olla osallistumismahdollisuuksia kulttuuri- ja liikuntatoimintoihin varallisuudesta riippumatta.

Neljänneksi huomio kiinnitettiin kulttuuri- ja liikuntapalvelujen sisältöjen ja tarjonnan kehittämiseen. Toimenpiteiksi esitettiin palveluiden sisältöihin vaikuttaminen, tilojen kohentaminen ja sisältöjen kehittäminen sekä laadun kaikkinainen parantaminen. Palvelujen määrää tulisi myös lisätä sekä aukioloaikoja pitentää.

Viidenneksi haluttiin hallinnon ja toimijoiden yhteistyön tiivistyvän. Toimenpiteiksi esitettiin toimijoiden välistä yhteistyötä sekä pohdintaa kumppanuuksista ja järjestämisvastuista yhdessä politikkojen ja virkahenkilöstön kanssa. Myös päätöksentekijöiden asenteisiin olisi hyödyllistä vaikuttaa.

Vastausten erilaiset painotukset ja toimenpide-ehdotukset asettavat omat haasteensa julkisten kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuottamiselle. Herää kysymys, kuinka ylipäätään on mahdollista vastata näihin esitettyihin toiveisiin ja esityksiin? Jo lähtökohtaisesti on hyvä tunnistaa, että palveluja suunniteltaessa ja tuotettaessa tulee ottaa huomioon erilaiset painotukset osallistumisen ja vaikuttamisen käsitteissä.

Tutkimuksemme mukaan kuntalaisten kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuottaminen edellyttää monimuotoista yhteistyötä sekä palvelun käyttäjien ja tuottajien keskinäistä vuorovaikutusta. Tällainen tiivis yhteistyö luo edellytyksiä myös erilaisten kohderyhmien tunnistamiselle. Tähän seikkaanhan kiinnitimme huomiota jo aiemmin julkaisemassamme tutkimusraportissa (Sokka et al. 2014).

Käyttäjätyyppien tunnistaminen

Tutkimuksessamme hahmottui neljä kulttuuri- ja/tai liikuntapalvelujen käyttäjätyyppiä, jotka ovat selkeästi erilaisia rakenteiltaan ja tarpeiltaan.

Tämä tutkimus osoitti, että kuntien asukkaiden osallistuminen kulttuuri- ja liikuntatoimintoihin mahdollistuu eri puolilla Suomea hyvin eri tavoin. Osallistumattomuus ei ole välttämättä oma valinta, vaan seurausta monista osallistumista estävistä tekijöistä.

Ensimmäiselle tyypille, osallistuvalle tyytyväiselle käyttäjälle löytyy kunnasta sopivaa palvelutarjontaa ja hän ei koe esteitä (tai ilmaise kokevansa) palveluiden käytössä omalla kohdallaan. Näiden ihmisten kohdalla kohtaanto oman harrastuksen, toiveiden ja palveluiden välillä toteutuu kohtuullisen hyvin. Palveluihin tyytyväiset ovat suhteellisen hyvätuloisia. Heillä on riittävästi myös taloudellista pääomaa osallistumiseen ja täten myös kulttuurisen pääomansa ylläpitämiseen ja kasvattamiseen. Ylivoimaisesti suurin osa tyytyväisistä vastaajista on yli 40-vuotiaita. Voidaan ajatella, että markkinaorientoituneessa yhteiskunnassa paljon taloudellista pääomaa omaavat voivat kehittää myös tiettyjä kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman muotoja paremmin kuin muut, jos liikunta- ja kulttuuripalvelut siirtyvät yhä enemmän markkinaehtoisesti tuotetuiksi ja rahalla ostettaviksi.

Aktiivinen uutta toivova käyttäjätyyppi haluaisi uusia kulttuuri- ja liikuntapalveluita kuntaansa. He ovat jo tällä hetkellä (suhteellisen) aktiivisia kulttuurin ja liikunnan harrastajia, joiden kohdalla kohtaanto oman harrastuksen, halun ja palvelutarjonnan välillä ei kuitenkaan toteudu täysin (kyse on siis myös esteestä, joka syntyy oman toiveen ja kunnan palvelutarjonnan puutteiden välisestä kitkasta). Toisin kuin kuntien nykyiseen palvelutarjontaan tyytyväisten vastaajien joukossa, palvelutarjontaan aktiivisissa uutta toivovissa harrastajissa alle 40-vuotiaita on huomattavan paljon. Käyttäjätyypissä korostuvat myös aineiston mediaanituloa vähemmän ansaitsevat vastaajat, joita on noin puolet koko tästä vastaajajoukosta.

Innostamista vaativa tyyppi ei kuluttajana löydä omaa makuaan vastaavaa sisältöä ja laatua kunnan palveluista. Heillä ei myöskään ole aina tarpeeksi aikaa harrastaa. Heidän kohdallaan on myös kyse yleisestä kiinnostuksen puutteesta kulttuuria ja liikuntaa kohtaan, innostamisen tarpeesta. He tarvitsisivat yleistä innostamista ja toisaalta kuluttajan vaatimuksia vastaavaa palvelutarjonnan sisältöä ja laatua. Keskeisiä esteitä tässä joukossa ovat ajanpuute, mielenkiinnon puute ja laiskuus, palveluiden huono sisältö ja laatu.

Potentiaalinen osallistujatyyppi kärsii erityisesti rakenteellisista esteistä palveluiden käytön suhteen. Tässä ei ole kysymys palvelun väärästä sisällöstä tai omaan makuun huonosta laadusta, vaan nimenomaan yleisestä saavutettavuudesta, kuten välimatkasta ja palvelumaksuista. Kohtaanto oman harrastuksen ja palveluiden välillä on kiinni esteen poistumisesta ja ylittämisestä, mikä voisi tehdä näistä potentiaalisista osallistujista todella osallistuvia kuntalaisia. Keskeiset esteet tässä joukossa liittyvät sopimattomiin palvelujen tarjonnan ajankohtiin, palveluiden liian korkeisiin hintoihin ja maksuihin, palveluiden sijaintiin sekä välimatkoihin. Potentiaalisten osallistujien kohdalla on pohdittava, miten palvelut voitaisiin tarjota tasa-arvoisemmin myös näistä rakenteellisista esteistä kärsiville.

Kulttuuri- ja liikuntapolitiikka hyvinvointipolitiikkana

Eri käyttäjäryhmiä tyydyttävien kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuottaminen edellyttää riittäviä taloudellisia ja toiminnallisia resursseja. Kyse ei kuitenkaan ole pelkästään kulttuuri- ja liikuntahallinnon toiminnasta. Laadukkaat kulttuuri- ja liikuntapalvelut ovat laajemminkin osa julkista hyvinvointipolitiikkaa ja näin yhteiskuntapolitiikan eri sektoreiden ja talouspolitiikan yhteinen asia. Tutkimusnäyttöä on koko ajan lisääntyvässä määrin siitä, että kulttuurin ja liikunnan harrastaminen lisää sekä yksilöiden että yhteiskunnan hyvinvointia. Kunnalliset kulttuuri- ja liikuntapalvelut lisäävät paikallisina palveluina ihmisten hyvinvointia ja terveyttä.

Kuntalainen–asiakas -keskustelun käyminen yhä vahvemmin on keskeistä. Asiakkuuden poliittisuus on huonosti tunnistettu asia. Halutaanko valinnanvapautta nauttivia asiakkaita, vai saada peruspalvelut säilytettyä mahdollisimman monen saatavilla? Täytyy tunnistaa kuntalaisten ja palvelujen käyttäjäjoukon heterogeenisuus. On valinta, käsitelläänkö kuntalaisia maksavina asiakkaina vai tasa-arvoisina kuntalaisina. Yksi asiakkuuden diskurssi kytkeytyy epätasa-arvoa tuottavaan markkinaehtoiseen ajatteluun ja toimintaan. Liiketoimintamallin läpilyöminen kaikkialla vaikuttaa erityisesti köyhimpien mahdollisuuksiin päästä osalliseksi palveluihin.

On tärkeätä erottaa kulttuuri- ja liikuntatoimintaan osallistumisen esteistä keskusteltaessa ne, joille esteet muodostuvat ”kuluttajamaisesta” asenteesta ja omasta mausta, ja toisaalta ne, joille esteet ovat liian pitkiä välimatkoja tai suuria kustannuksia. Hyvätuloiset ja korkeammin koulutetut harrastavat kulttuuria ja liikuntaa pienituloisia ja vähemmän koulutettuja enemmän ja monipuolisemmin, ja heillä on paremmat edellytykset tehdä oman maun mukaisia elämäntyylivalintoja. Lapsiperheet, pienituloiset, työttömät tai ilman omaa autoa syrjässä asuvat eivät pysty aina vastaamaan kuluttajuuden vaatimuksiin rajallisten taloudellisten resurssiensa vuoksi. Myös kysymys palveluiden alueellisesta saatavuudesta on keskeinen tässä keskustelussa. Palveluiden monipuolisuus pitäisi turvata mahdollisimman monenlaiset maut ja toimintamahdollisuudet huomioon ottaen.

Liikunta- ja kulttuuritoimintalainsäädännöllä voidaan nähdä olevan oma olennainen merkityksensä. Ensinnäkin lainsäädännöllä normitetaan kulttuurin ja liikunnan palvelutarjontaa. Tässä mielessä lait niittaavat palvelut osaksi yhteiskuntaa sekä antavat kulttuuria ja liikuntaa edistäville tahoille vahvan selkänojan asioidensa edistämiseen. Mitkä liikunnan ja kulttuurin muodot saavat vastaisuudessa kunnan tukea ja mitkä siirtyvät yhä enemmän ihmisten omalle vastuulle ja markkinoille? Tutkimuksemme aineistosta nousee vahvasti esille liikunnan ja kulttuurin tärkeys ihmisille ja heidän hyvinvoinnilleen.

Toisaalta jo suhteellisen pitkä lainsäädäntötraditio on luonut edellytyksiä kulttuuri- ja liikuntapalvelujen toimivuuden arvioinnille. Lainsäädännön uudistustyö on suuntautumista tulevaisuuteen. Toimivat kulttuuri- ja

liikuntapalvelut, joihin ihmiset ovat tyytyväisiä, on paras tae sille, että päätöksentekijöiltä löytyy yleisemminkin halukkuutta palvelujen rahoittamiseen.

Kolmanneksi lainsäädännöllä ilmastaan sen perusteisiin liittyviä arvoja. Äskettäin uudistettujen liikunta- ja kirjastolakien toteuttamisen perusteluina mainitaan esimerkiksi pyrkimys lisätä tasa-arvoa, yhdenvertaisuutta, yhteisöllisyyttä ja tunnistaa kulttuurinen moninaisuus. Tutkimuksemme osoittaa kuntalaisten legitimoivan kulttuuri- ja liikuntapolitiikan osaksi laajempaa hyvinvointipolitiikkaa ja näin lainsäädäntöön kirjattu tavoitteellisuus on erittäin tärkeä pohja pyrittäessä luomaan edellytyksiä aktiivisen kansalaisuuden kasvulle. Kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuotannon suhteen näkemysten kirjo oli varsin suuri. Pelkkä kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuottaminen ei riitä vaan tarvitaan monien eri kenttien toimijoiden yhteistyötä ja vuoropuhelua.

Suomalaisissa kunnissa on meneillään laaja-alainen, moniulotteinen muutos, jonka seurauksena ja osana kunta rekonstruoidaan niin paikallisesti kuin laajemminkin. Tulevaisuuden kunta määritellään ensisijaisesti paikalliseksi, kuntalaisia varten olemassa olevaksi instituutioksi, jonka legitimiteetti tulee kuntalaisilta. (Jäntti 2017, 56–69.) Kunnan legitimiteetti rakentuu paikallisesti, jolloin myös korostuu kuntien välinen omaleimaisuus.

Kunnan toiminnan arvioinnissa nousee keskiöön kunnan kyky vastata paikallisiin tarpeisiin paikalliset olosuhteet huomioiden ja toimia yhdessä kuntalaisten kanssa paikallisen tahdonmuodostuksen kanavana. Tässä mallissa kuntalaisten osallistuminen ei voi olla vain määräaikainen projekti tai hanke vaan valtaistamiseen perustuvaa jatkuvaa toimintaa, jolloin osallistumisessa korostuvat itse osallistujat, asiakysymykset ja osallistumisen vaikutukset politiikkaan eivätkä vain osallistumisen muodot. Kuntalain (365/1995) pykälä 27 velvoittaa kunnan huolehtimaan asukkaiden osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksista palvelujen kehittämisessä. Kulttuuri- ja liikuntatoimien henkilöstöillä on tutkimuksemme perusteella vielä haasteita tämän mahdollistamisessa.

Olemme tutkimuksessamme nostaneet esiin, kuinka kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuotannossa tulee ottaa huomioon ihmisten jatkuvasti uudistuvat elämäntilanteet ja odotukset. Näin ollen tarvitaan jatkuvaa tutkimusta toteutuvista muutoksista. Haastavaa on myös julkisen, yksityisen ja kolmannen sektorin keskinäissuhteissa tapahtuvat muutokset. Kansalaistoiminnan tulevaisuutta kuvaa myös kulttuurin ja liikunnan alueella tietynlainen hybridisoituminen. Tällöin kolmannen sektorin organisaatiot alkavat hankkia julkiselta ja yksityiseltä sektorilta peräisin olevia resursseja ja tekevät yhteistyösopimuksia myös kuntatoimijoiden ja yritysten kanssa. Tulevaisuudessa myös kulttuuri- ja liikuntapalvelujen tuottamista on tarkasteltava jo lähtökohtaisesti eri toimijoiden yhteistyönä ja jatkuvana vuoropuheluna.

Lähteet

Ahponen, Pirkkoliisa (2009. "Perspectives for Cultural Political Research. Keywords from Participation through Creativity and Alienation to Self-expression and Competition." Teoksessa Miikka Pyykkönen & Niina Simanainen & Sakarias Sokka (toim.): *What about Cultural Policy? Interdisciplinary Perspectives on Culture and Politics.* Jyväskylän yliopisto: SoPhi. 75-96.

Alanen, Aku (2010). Kulttuurin tuotanto keskittyy pääkaupunkiseudulle. *Tieto & trendit* 2/2010.

Bennett, Tony & Savage, Mike & Silva, Elizabeth & Warde, Alan & Gayo-Gal, Modesto & Wright, David (2009). *Culture, Class, Distinction*. Lontoo & New York: Routledge.

Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.

Bygren, Lars Olov & Konlaan, Boinkum Benson & Johansson, Sven-Erik (1996). Attendance at cultural events, reading books and periodicals and making music or singing in a choir as determinant for survival. *BMJ* 313, 1577–80.

Bäcklund, Pia & Häkli, Jouni & Schulman, Harry (toim.) (2002). *Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa*. Helsinki: Gaudeamus.

Clarke, John & Newman, Janet & Smith, Nick (2007). *Creating Citizen-Consumers: Changing Publics and Changing Public Services*. Lontoo: SAGE Publications Inc.

Cohen, Gene D. (2006). Research on Creativity and Aging: The Positive Impact of the Arts on Health and Illness. *Generations* 30:1, 7–15.

Erikson, Kai (2010). Yhteistuotanto poliittisena muotona. *Politiikka*: Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisu 52 (2010): 2, 2.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Heiskanen, Ilkka (1994). Kulttuuripolitiikan pitkät linjat. Kansallisen kulttuuri prototyypistä hyvinvointivaltiollisen kulttuuripolitiikan kautta kohti uutta – kenties monikansallista kulttuuria. *Hyvinvointikatsaus.* 7, 6-9. Tilastokeskus.

Helminen, Minna (2007). *Säätyläistön huvista kaikkien kaupunkilaisten ulottuville. Esittävän sävel- ja näyttämötaiteen paikallinen institutionalisoituminen ja kehitys taidelaitosten verkostoksi 1870-1939.* Cupore 13. 2007.

Hoikka, Paavo (1969). *Suomen kuntien sivistyshallinto*. WSOY. Porvoo.

Hyyppä, Markku (2004). *Elinvoimaa yhteisöistä: sosiaalinen pääoma ja terveys*. PS-kustannus, Jyväskylä.

Hyyppä, M. (2007). *Livskraft ur gemenskap*. Studentlitteratur, Lund.

Hyyppä, M. (2013). *Kulttuuri pidentää ikää*. Duodecim, Helsinki.

Hyyppä, Markku & Liikanen, Hanna-Liisa (2005). *Kulttuuri ja terveys*. Edita, Helsinki.

Häyrynen, Simo (2015). *Kulttuuripolitiikan liikkuvat rajat: kulttuuri suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ilmanen, Kalervo (2015). *Liikuntapalvelujen muutos 1800-luvun lopulta 2000-luvulle.* Teoksessa Itkonen, H. & Laine, A. (toim.) Liikunta yhteiskunnallisena ilmiönä. Jyväskylän yliopisto. Liikuntakasvatuksen laitos. Tutkimuksia 1/2015. Jyväskylä.

Itkonen**,** Hannu (1996). *Kenttien kutsu. Tutkimus liikuntakulttuurin muutoksesta*. Gaudeamus.

Itkonen, Hannu & Ilmanen, Kalervo & Matilainen, Pertti (2006). *Maakunta liikkumaan*. Pohjois-Karjalan liikunta- ja urheilustrategia. Pohjois-Karjalan maakuntaliitto. Jyväskylä.

Itkonen, Hannu & Ilmanen, Kalervo & Matilainen, Pertti & Wennström, Marja-Leena (2011). *Liikuntaa ja urheilua Pohjois-Karjalassa. Seurantatutkimus maakunnan aikuisväestön liikunnasta ja urheilusta*. Jyväskylän yliopisto. Liikuntatieteiden laitos. Tutkimus 1/2011. Jyväskylä.

Itkonen**,** Hannu (2013a). Changing sports in the Finnish sport clubs - The case of a worker's sport club Varkauden Tarmo. In Días, A., Sánchez, D., Gavira, J., Rodríguez, J. & Vega, F. (eds.) *Sociology and sport in face of new challenges.* Book of Abstracts. 10th Conference of the European Association for Sociology of Sport. AESDE. Cordoba.

Itkonen, Hannu (2013b). Urheilun kentällä globaalia ja lokaalia räätälöidään koko ajan uusiksi. *Liikunta & Tiede* 5/2013.

Itkonen, Hannu (2015). *Kansalaistoimintojen kaudet ja muuttuvat käytännöt*. Teoksessa Itkonen, H. & Laine, A. (toim.) Liikunta yhteiskunnallisena ilmiönä. Jyväskylän yliopisto. Liikuntakasvatuksen laitos. Tutkimuksia 1/2015. Jyväskylä.

Jäntti, Anni (2017). Mihin kuntaa tarvitaan tulevaisuudessa? – Kunta elämisen edellytyksiä luovana itsehallinnollisena paikallisyhteisönä. Teoksessa: Inga Nyholm, Arto Haveri, Kaija Majoinen & Marianne Pekola-Sjöblom (toim.) (2017*)*: *Tulevaisuuden kunta.* Acta nro 264. Suomen Kuntaliitto, Tampereen yliopisto ja valtiovarainministeriö. Helsinki. s. 56-69.

KAKS (2009). *Kansalaismielipide ja kunnat. Ilmapuntari 2009.* Polemia-sarjan julkaisu nro 73. Vammala: KAKS – Kunnallisalan kehittämissäätiö.

Kananen, Johannes (toim.) (2017). *Kilpailuvaltion kyydissä. Suomen hyvinvointimallin tulevaisuus*. Gaudeamus. Helsinki.

Kangas, Anita (1991a). *Kunta, taide ja markat.* Taiteen keskustoimikunnan julkaisuja 11. Valtion painatuskeskus. Helsinki.

Kangas, Anita (1991b). Kuntien kulttuurilautakunnat ja 1990-luvun hallinnon murros. *Hallinnon tutkimus* 10 (2), 133-145.

Kangas, Anita (2004). “New Clothes for Cultural Policy.” Teoksessa Ahponen, Pirkkoliisa & Kangas, Anita (eds.), *Construction of Cultural Policy*. Jyväskylän yliopisto: SoPhi. 21-39.

Kangas, Anita & Ruokolainen, Vilja (2012). *Toimintamalli muutoksessa. Tutkimus kuntien kulttuuripalveluista.* CUPORE.

Kangas, Anita & Pirnes, Esa (2015). “Kulttuuripoliittinen päätöksenteko, lainsäädäntö, hallinto ja rahoitus.” Teoksessa Heiskanen, Ilkka & Kangas, Anita & Mitchell, Ritva *Taiteen ja kulttuurin kentät. Perusrakenteet, hallinta, lainsäädäntö ja uudet haasteet*. Helsinki: Tietosanoma. 23–108.

Kangas, Anita (2017). *Removing Barriers - Participative and Collaborative Cultural Activities in KUULTO Action Research*. Cuporen verkkojulkaisuja 44.

Komiteanmietintö. *Kuntien sivistyshallinnon yhteistyökomitea.* Komiteanmietintö, Valtion painatuskeskus, Helsinki. 1959.

Konlaan, Boinkum Benson (2001). *Cultural experience and health. The coherence of health and leisure time activities*. Umeå University Medical Dissertations, New Series no. 706.

Konlaan, Boinkum Benson & Theobald, Hildegard & Bygren, Lars Olov (2002). Leisure activity as a determinant of survival: 26 year follow-up of a Swedish cohort. *Public Health* 116: 4, 227–230.

Kulmala, Jenni & Saaristo, Vesa & Ståhl, Timo (2011). *Terveyttä edistävä liikunta kunnissa. Perusraportti 2010*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011: 6. OKM, Helsinki.

Kämäräinen, Kauko (1970). *Kaupunkilaisten vapaa-ajan käyttö. Kyselytutkimus Porissa.* Kaupunkiliiton käsikirjoja ja tutkimuksia: C 6. Suomen Kaupunkiliitto. Tampere.

Laine, Antti (2015). Liikunta- ja urheilualan yrityskenttä. Teoksessa Itkonen, H. & Laine, A. (toim.) *Liikunta yhteiskunnallisena ilmiönä*. Jyväskylän yliopisto. Liikuntakasvatuksen laitos. Tutkimuksia 1/2015. Jyväskylä.

Laitinen, Liisa (2017). *Vaikuttavaa? Taiteen hyvinvointivaikutusten tarkastelua*. Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia 46. Turku: Ammattikorkeakoulu.

Metsä-Tokila, Timo (2013). *Toimialaraportti 2013. Näkemyksestä menestystä. Luovat alat Sosiaalipalvelut.* Helsinki: Kauppa- ja teollisuusministeriö, 7/2013.

Miettinen, Satu (toim.) (2014). *Muotoiluajattelu.* Teknologiainfo Teknova, Helsinki.

Moisio, Antti (2002) *Essays on Finnish municipal finance and intergovernmental grants*. Helsinki, VATT, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus, Government Institute for Economic Research, 2002,
No 93. https://www15.uta.fi/kirjasto/pdf/pdfkirjat/Tutkimuksia93.pdf

Numminen, Jaakko (1964). *Suomen kulttuurihallinnon kehittäminen*. Aalto. Helsinki.

OKM (2011). *Valtion liikuntaneuvoston arvioinnit 2010: valtion liikuntapoliittisten toimenpiteiden vaikutusten arviointi 2003–2009*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011: 3. OKM, Helsinki.

OKM (2017). *Kulttuuripolitiikan strategia 2025*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:20.

Palola, Elina (2011). Valinnanvapauden problematiikasta sosiaalipolitiikassa. Teoksessa Palola, Elina & Karjalainen, Vappu, *Sosiaalipolitiikka: hukassa vai uuden jäljillä*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki.

Pekola-Sjöblom, Marianne (2017). *Parhaat mahdolliset palvelut kaikille kuntalaisille? Kuntalaisten mielipiteet kunnallisista palveluista ARTTU2-tutkimuskunnissa vuosina 2015 ja 2017*. ARTTU2-tutkimusohjelman julkaisusarja. 13. Suomen Kuntaliitto. Helsinki. http://shop.kunnat.net/product_details.php?p=3424

Purhonen, Semi & työryhmä Jukka Gronow, Riie Heikkilä, Nina Kahma, Keijo Rahkonen ja Arho Toikka (2014): *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Gaudeamus, Helsinki.

Ryynänen, Aimo (1986). *Kunnan tehtävien lakisääteistäminen*. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol 201. Tampere.

Sassi, Sinikka (2002). Kulttuurinen identiteetti ja osallisuus. Teoksessa Bäcklund, Pia & Häkli, Jouni & Schulman, Harry (toim.) (2002): *Osalliset ja osaajat. Kansalaiset kaupungin suunnittelussa*. Helsinki: Gaudeamus. 58-74.

Savola, Jorma, Pönkkö, Pentti & Heino, Mika (2010). *Aktiivinen kunta luo mahdollisuuksia*. Suomen Kuntaliitto, Helsinki.

Sointu, Elisa (2013). *Wellness -kuluttaminen Suomessa – Hyvinvointiin ja ulkonäköön panostaminen suomalaisten kulutusasenteissa*. Pro gradu –tutkielma, Jyväskylän yliopisto, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos.

Sokka, Sakarias & Kangas, Anita (2007). At the Roots of Finnish Cultural Policy: Intellectuals, Nationalism, and the Arts. *The International Journal of Cultural Policy.* 13(2):185-202.

Sokka, Sakarias & Kangas, Anita & Itkonen, Hannu & Matilainen, Pertti & Räisänen, Petteri (2014). *Hyvinvointia myös kulttuuri- ja liikuntapalveluista*. Kunnallisalan kehittämissäätiö: Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 77.

STM (2010). *Suositukset liikunnan edistämiseksi kunnissa*. Sosiaali- ja terveysministeriön esitteitä 2010:3. STM, Helsinki.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009). Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki, Tammi.

UNESCO (2012). *Measuring Cultural Participation*. Framework for cultural statistics handbook No. 2. The UNESCO Institute for Statistics. http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002192/219213e.pdf

Valtiosääntökomitean välimietintö. Komiteanmietintö 27. Valtion painatuskeskus. Helsinki 1974.

Vasara, Erkki (2004). *Valtion liikuntahallinnon historia*. Liikuntatieteellisen Seuran julkaisu; nro 157). Helsinki.

Vestheim, Geir (2009). "The Autonomy of Culture and the Arts – from the Early Bourgeois Era to Late Modern "Runaway World". Teoksessa Miikka Pyykkönen & Niina Simanainen & Sakarias Sokka (toim.): *What about Cultural Policy? Interdisciplinary Perspectives on Culture and Politics*. Jyväskylän yliopisto: SoPhi. 31-53.

Virtanen, Taru (2007). *Across and beyond the bounds of taste. On Cultural Consumption Patterns in the European Union. Turku*: Turun kauppakorkeakoulu.

Virolainen, Jutta (2015). *Kulttuuriosallistumisen muuttuvat merkitykset. Katsaus taiteeseen ja kulttuuriin osallistumiseen, osallisuuteen ja osallistumattomuuteen*. Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore, Helsinki. Cuporen verkkojulkaisuja 26.

Väänänen, Ari & Murray, Michel & Koskinen, Aki & Vahtera, Jussi & Kouvonen, Anne & Kivimäki, Mika (2009). Engagement on cultural activities and cause-specific mortality: Prospective cohort study. *Preventive Medicine* 49: 2–3, 142–147.

Wheatley, Daniel & Bickerton, Craig (2017) Subjective well-being and engagement in arts, culture and sport. *Journal of Cultural Economics* 41:1, 23-45.

Wikström, Britt-Maj (2003). *Estetik och omvårdnad*. Studentlitteratur, Lund.

Wilson, Nick & Gross, Jonathan & Bull, Anna (2017). *Towards Cultural Democracy. Promoting cultural capabilities for everyone.* King's College London.

Yhdenvertaisuus ja saavutettavuus kulttuuripolitiikassa. Toim. Lahtinen, Emmi & Jakonen, Olli & Sokka, Sakarias. Tietokortti 3. Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore. 2017. http://www.cupore.fi/images/tiedostot/tietokortit/cupore_tietokortti_saavutettavuus.pdf

LIITE 1

Tutkimusaineisto ja -menetelmät

Julkaisun tutkimusaineisto koostuu internetin kautta levitetyn sähköisen kyselylomakkeen avoimista vastauksista. Sähköisellä lomakkeella keräämäämme kyselyyn tuli 675 vastausta eri puolilta maata. Tiedonkeruumenetelmänä hyödynsimme vuodatus.net-sivustoa, jolle perustimme hankkeemme omat nettisivut. Hankkeen sivuille sijoitetun vastauslinkin kautta aukesi sähköinen lomake, johon vastaaminen onnistui vaivattomasti internetin kautta. Sivuilla kerroimme myös perustietoa tutkimuksestamme. Vuodatus-sivusto ei ole keskustelupalsta, vaan siellä käsitellään väljässä ja välittömässä kehyksessä erilaisia aihepiirejä.

Lisäksi levitimme hankkeesta ja kyselystä tietoa erilaisten verkostojen ja avoimien keskustelupalstojen kautta.[4] Kohdennetun tiedotuksen avulla tieto tutkimuksesta levisi laajalle ja suuntautui samalla erilaisiin harrastajaryhmiin. Itse kyselylomake valmisteltiin mrInterview-ohjelman avulla, ja se esitestattiin lomakkeen jakelussa avustaneen verkoston asiantuntijoilla.

Marraskuun 2012 alussa tiedotimme kyselystämme, ja vastattavaksi lomake avattiin 19.11. Varsin pian kyselyyn kertyi useita satoja vastauksia. Joulukuussa tiedotimme lisää kyselystä, minkä ansiosta saimme jonkin verran uusia vastaajia. Joulun aikaan vastausaktiivisuus väheni merkittävästi. Lomake suljettiin 28.1.2013.

Sähköisen lomakkeen vastaajista 2/3 on naisia ja kolmannes miehiä. Tyypillinen vastaaja on korkeasti koulutettu, keskituloinen ja parisuhteessa elävä keski-ikäinen nainen. Yli puolet vastaajista on suorittanut vähintään ammattikorkeakoulututkinnon. Vastaajien mediaanitulo sijoittui luokkaan 30 001–40 000 euroa vuodessa. Vastaajat elävät hieman väestön keskiarvoa useammin parisuhteessa. Naisvastaajien keski-ikä on 48 vuotta ja miesten 51 vuotta.

Oletimme, että kyselyyn vastanneet olivat keskivertokansalaisia aktiivisempia kulttuuri- ja liikuntapalveluiden käyttäjiä. Nettilomakkeen käyttö ja tutkimusta koskeneen tiedon jakaminen sähköisiä kanavia pitkin vaikuttivat osaltaan vastaajakunnan koostumukseen. Tilastokeskuksen mukaan koko väestöstä 90 % käyttää internetiä ja alle 45-vuotiaista käytännössä kaikki käyttävät sitä säännöllisesti. 45–54-vuotiaiden ikäluokasta 96 % käyttää internetiä, 55–64-vuotiaista 82 % ja 65–74-vuotiaista 61 %. (Ks. Sokka ym. 2014, 16–17.)

---

[4] Esimerkiksi Kuntaliitto, Työväen Sivistysliitto, Maaseudun Sivistysliitto, SLU, TUL, Valtion liikuntaneuvosto, OKM, Luova Suomi, suorat yhteydenotot kuntien nettisivujen ylläpitoon, Suomi24, Plaza.com, Terve.fi, Relaa.com.

Tutkimusaineiston analysoinnin metodeina käytettiin sisällönanalyysiä, teemoittelua ja tyypittelyä. Teemoittelussa on kyse aineiston pilkkomisesta ja ryhmittelystä aihepiirien mukaan. Tyypittelyssä aineisto ryhmitellään tietyiksi tyypeiksi: tiettyjen teemojen sisältä löytyvistä yhteisistä näkemyksistä muodostetaan eräänlaisia yleistyksiä, tyyppiesimerkkejä (Tuomi & Sarajärvi 2009, 93.) Yhteisten näkemysten lisäksi kunkin teeman sisällä esitetään muusta poikkeavia mielipiteitä, poikkeavia tyyppejä. Tutkimuksen alkuvaiheessa aineisto koodattiin sisällön perusteella pienempiin osiin käyttämällä aineistolähtöistä, mutta käsitteellisen kehyksen ohjaamaa teemoittelua. Näin ryhmiteltiin erilaisia sisältöjä toivovia vastaajia, erilaisista esteistä kärsiviä ryhmiä, esteiden ylittämistä koskevia toiveita sekä nimettiin erilaisia palveluiden käyttäjätyyppejä.

Tutkimuksen raportoinnissa käytetään runsaasti aineistositaatteja havainnollistamaan palveluiden käyttäjien mielipiteitä.

Ryhmien analyysissa tarkastelemme kuntalaisten omia näkemyksiä kulttuurin ja liikunnan harrastamisesta sekä heidän kokemiaan esteitä suhteutettuna tutkimuksen käsitteelliseen kehykseen ja vastaajien sosiaalisiin taustamuuttujiin, kuten ikään, sukupuoleen, koulutukseen, tulotasoon ja asuinpaikkaan.

Kunnallisalan kehittämissäätiön Julkaisu-sarjassa ovat ilmestyneet

1 Sami Borg ja Sari Pikkala
KUNTAVAALITRENDIT (2017)

2 Toim. Soile Pohjonen & Marika Noso
KANSALAINEN KESKIÖÖN! NÄKÖKULMIA SOTE-UUDISTUKSEEN (2017)

3 Markku Lehto
MIKSI HANKE EI ONNISTUNUT – VAI ONNISTUIKO SE? (2017)

4 Tapio Häyhtiö
OSALLISUUTTA SOTE-PALVELUIHIN PALVELUMUOTOILEIMALLA? (2017)

5 Veera Värtinen
TUTKIJAT JA SOSIAALISEN MEDIAN KÄYTTÖ (2017)

6 Esko Hussi, Esa Mäkiniemi ja Erkki Vauramo
IKÄÄNTYVÄ VÄESTÖ JA TOIMINTAKYVYN YLLÄPITO (2017)

7 Matti Wiberg (toim.)
FAKTAT JA POLITIIKKA (2017)

8 Antti Mykkänen
VALTUUTETTUJEN ILMAPUNTARI 2017- KUNNAT, MAAKUNNAT JA YHTEISTYÖ (2017)

9 Sanna Laulainen, Helena Taskinen, Jere Rajaniemi, Erja Rappe, Päivi Topo ja Sari Rissanen
KUMPPANUUDELLA KUNTOON–KUNTIEN JA JÄRJESTÖJEN YHTEISTYÖ IÄKKÄIDEN TERVEYDEN EDISTÄMISESSÄ (2017)

10 Auli Valli-Lintu
SOTE- JA KUNTARAKENTEEN PITKÄ KUJANJUOKSU (2017)

11 Esa Ahonen, Maire Ahopelto, Matti Heikkinen, Marjo Huovinen-Tervo, Eeva Mäntymäki
NÄIN TEHDÄÄN SAUMATON SOTE -KAINUUN HILJAINEN TIETO 2003–2017 (2017)

12 Anneli Hujala & Johanna Lammintakanen
PALJON SOTE-PALVELUJA TARVITSEVAT IHMISET KESKIÖÖN (2018)

13 Anita Kangas
AKTIIVISET OSALLISTUJAT – KUNTALAISET KULTTUURI- JA LIIKUNTAPALVELUJEN KEHITTÄJINÄ (2018)

JULKAISU

Anita Kangas

Aktiiviset osallistujat – Kuntalaiset kulttuuri- ja liikuntapalvelujen kehittäjinä

Mitä toiveita ja odotuksia kuntalaiset kohdistavat kulttuuri- ja liikuntapalveluihin sekä vapaa-ajan harrastuksiin? Miten haluttaisiin osallistua ja vaikuttaa palveluihin ja niiden järjestämiseen? Kuinka hyvin palvelut ovat saavutettavissa? Muun muassa näihin kysymyksiin saat vastauksia tässä tutkimuksessa.

kaks.fi
KUNNALLISALAN KEHITTÄMISSÄÄTIÖ